

CUMULATIEF EXTREMISME

De rol van beeldvorming

Annelies Pauwels

- Cumulatief extremisme is het proces waarbij verschillende vormen van extremisme op elkaar reageren en elkaar versterken, wat zich vaak vertaalt in een dynamiek van al dan niet gewelddadige reacties en tegenreacties. Dergelijke dynamieken doen zich ook voor in België, bijvoorbeeld tussen links- en rechts-extremisten, rechts-extremistische en islamistische bewegingen, en nationalistische facties van sommige diasporagroepen.
- Cumulatief extremisme kan als katalysator voor bestaande dreigingen van gewelddadige radicalisering werken; het kan tot verhoogde radicalisering van individuen leiden, spiralen van geweld, en bredere trends van sociale polarisatie.
- Verregaande visies over de in-groep (het eigen slachtofferschap) en de out-groep (de 'dreigende ander') kunnen processen van cumulatief extremisme in stand houden en doen escaleren. Overheden kunnen deze vijandbeelden en framing op een negatieve of positieve manier beïnvloeden. Indien zij het risico op cumulatief extremisme willen beperken, is het belangrijk dat zij inzetten op een scherpgestelde beeldvorming over extremisme die nauw aansluit bij de realiteit.
- De steeds grotere diversiteit en ambiguïteit in uitingsvormen van extremisme kan leiden tot onder- en overrapportering. Daarnaast leiden moeilijkheden wat betreft het herkennen van signalen van radicalisering door eerstelijns werkers, onder meer als gevolg van handelingsdrang en -verlegenheid, tot een gebrekkige beeldvorming over extremisme in België.
- Dit soort onduidelijkheden in de beeldvorming kunnen toxische narratieven over de in- en out-groep voeden, spanningen tussen tegengestelde bewegingen doen oplopen, en de perceptie voeden dat het beleid en de praktijk dubbele standaarden hanteert. Deze nota geeft in enkele concrete pistes mee hoe beleidsmakers en -uitvoerders kunnen inzetten op een betere beeldvorming.

Inleiding

De huidige context van gewelddadige radicalisering is diffuser en veelzijdiger dan enkele jaren geleden. Naast islamistisch extremisme zien we in verschillende Europese landen vandaag ook andere uitingen van extremisme aan belang winnen. Enkele van deze vormen van extremisme staan lijnrecht tegenover elkaar. Zo reageren rechts-extremistische bewegingen fel op jihadistische incidenten, die vaak het middelpunt van hun propagandistische narratieven vormen. Links-extremistische bewegingen staan dan weer lijnrecht tegenover rechts-extremisten, wat soms gewelddadige confrontaties met zich meebrengt. In andere gevallen leiden spanningen tussen etnische minderheden ook tot oplopend geweld, bijvoorbeeld tussen Armeense en Azerbeidjaanse of tussen Turkse en Koerdische gemeenschappen. Ook de tegengestelde standpunten van extreme pro- en anti-vaccinatiegroepen leiden soms tot heftige confrontaties, zowel in de online wereld als tijdens betogingen en tegenbetogingen. Deze veelvormige context van gewelddadige radicalisering vraagt om hernieuwde aandacht voor het fenomeen van cumulatief extremisme. Dit is het proces waarbij verschillende vormen van extremisme op elkaar reageren en elkaar versterken, wat zich vaak vertaalt in een dynamiek van al dan niet gewelddadige reacties en tegenreacties.

Gewelddadige confrontaties tussen tegengestelde bewegingen halen geregeld het nieuws in landen als het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Griekenland, en worden er dan ook met aandacht bestudeerd. Ook in België zijn er aanwijzingen dat dergelijke dynamieken van cumulatief extremisme – zowel offline als online – zich voordoen. Zo geven de veiligheidsdiensten aan dat de jihadistische aanslagen in de periode 2015–2016 het rechts-extremistische gedachtegoed hebben aangewakkerd en hebben bijgedragen aan een stroomversnelling van rechts-extremisme in België.¹ De Veiligheid van de Staat (VSSE) wijst verder ook op confrontaties tussen rechts- en links-extremistische groeperingen.² Daarnaast

zien we soms ook etno-nationalistische spanningen tussen diasporagemeenschappen in België die tot gewelddaden kunnen leiden.³ Er is echter in België weinig zicht op de mate waarin het proces van cumulatief extremisme zich voordoet en welke dynamieken een rol spelen in zo'n wisselwerking tussen tegengestelde groepen. Recent onderzoek naar dit thema blijft in België voorlopig achterwege. Doel van deze nota is dan ook om het fenomeen van cumulatief extremisme in België onder het stof vandaan te halen.

We richten in deze nota onze aandacht in het bijzonder op de rol die beeldvorming kan spelen in het vormgeven van interacties en dynamieken tussen tegengestelde bewegingen. Beeldvorming over de aanwezigheid en activiteiten van extremistische bewegingen – zowel kwantitatief als kwalitatief, bijvoorbeeld door middel van dreigingsanalyses van veiligheidsdiensten, cijfers en data over terreurmisdriften, of radicaliserings-signalerings door lokale actoren – kan bij een extremistische groep de (reeds bestaande) percepties over de tegengestelde beweging voeden. Ook wordt beeldvorming gretig gebruikt in extremistische narratieven en propaganda met als doel de eigen acties te legitimeren, de algemene bevolking op te ruien, of nieuwe aanhangers te ronselen. Overheden die het risico op cumulatief extremisme willen beperken, hebben dan ook belang bij een scherpgestelde beeldvorming over extremisme die nauw aansluit bij de realiteit. Zoals zal blijken uit deze nota, hebben verschillende factoren een invloed op processen van cumulatief extremisme. Toch verdient beeldvorming in de huidige, diffuse context van extremisme bijzondere aandacht: de steeds grotere diversiteit en ambiguïteit in uitingsvormen van extremisme maken niet alleen dat extremisme moeilijker in kaart te brengen is, maar laat ook ruimte voor een verscheidenheid aan interpretaties en diverse vormen van framing, onder meer door extremistische bewegingen.

In deze nota trachten we de volgende vragen te beantwoorden:

- (i) Is de beeldvorming over extremisme in België voldoende helder? Welke onduidelijkheden of tekortkomingen doen zich al dan niet voor in deze beeldvorming?
- (ii) Hoe kan het gebrek aan een sluitende beeldvorming over extremisme – in het bijzonder onder- en overrapportering – conflicten tussen tegengestelde bewegingen beïnvloeden en processen van cumulatief extremisme versterken?
- (iii) Wat kunnen overheden doen om de risico's verbonden aan een gebrekkige beeldvorming te voorkomen of te beperken?

Concreet werken we de nota in de volgende vier stappen uit. In een eerste deel schetsen we kort het fenomeen van cumulatief extremisme. We bespreken enkele sleutelementen die uit de literatuur naar voren komen. De literatuur beschrijft zowel psychologische als sociale processen die aan de basis kunnen liggen van dynamieken van cumulatief extremisme. Verschillende case studies uit buurlanden wijzen echter ook op andere, meer praktische verklaringen voor het al dan niet escaleren van tegenstellingen tussen bewegingen. Een veelheid aan beïnvloedende factoren kan dus een rol spelen in het vaak zeer complexe en dynamische proces dat cumulatief extremisme is. In dit deel besteden we bijzondere aandacht aan negatieve framing en vijandbeelden over de tegengestelde groep ('de ander'). Deze hebben vaak een escalerende werking bij spanningen tussen antagonistische bewegingen. Ook overheden spelen hierin een rol; hun beeldvorming kan deze vijandbeelden en framing beïnvloeden.

Vervolgens zoomen we in een tweede deel in op beeldvorming over extremisme in België. We bespreken moeilijkheden die beleidsmakers en -uitvoerders ervaren om een duidelijk beeld te vormen van de huidige diffuse context van gewelddadige radicalisering en extremisme. We doen dit aan de hand van enkele recente empirische studies: deze wijzen onder meer op uitdagingen om tactieken, strategieën en tendensen in actuele uitingen van extremisme in kaart te brengen. We gaan ook voort op bevragingen bij praktijkwerkers op het terrein die wijzen op moeilijkheden wat betreft het herkennen van signalen van radicalisering, onder meer als gevolg van handelingsdrang en -verlegenheid.

In een derde deel leggen we de theoretische kennis uit het eerste deel en de empirische bevindingen uit het tweede deel naast elkaar. Wat zijn mogelijke effecten van een gebrekkige beeldvorming over extremisme in België? In dit deel reflecteren we over hoe dit gebrek aan duidelijke beeldvorming dynamieken van cumulatief extremisme in de hand kan werken. Tot slot bespreken we in het vierde deel enkele pistes voor een betere beeldvorming. Hoe kunnen beleidsmakers en -uitvoerders verder inzetten op het scherperstellen van de beeldvorming en het versterken van kennis- en expertisevorming over gewelddadige radicalisering en extremisme? We geven in dit deel ook enkele concrete beleidsaanbevelingen mee.

Cumulatief extremisme — meer dan een reactie- tegenreactie- dynamiek

Het concept ‘cumulatieve radicalisering’ komt voort uit de Holocaust- en genocidestudies. Zo werd de term ‘cumulatieve radicalisering’ voor het eerst gebruikt om het escalerende extremisme van het nationaalsocialistische bewind in nazi-Duitsland te beschrijven.⁴ Het fenomeen werd ook bestudeerd in een context van vreedstijd, met name om bepaalde uitingen van extremisme en terrorisme vandaag te verklaren. De Britse onderzoeker Roger Eatwell bedacht de term ‘cumulatief extremisme’ in zijn onderzoek naar de rellen die in 2001 plaatsvonden in de Engelse stad Bradford. Volgens zijn analyse van de incidenten had het antagonistische gedrag van rechts-extremistische groepen in de stad bijgedragen tot verhoogde etnische spanningen en geleid tot een tegenreactie van etnische minderheidsgemeenschappen. Dit resulteerde uiteindelijk in het uitbreken van rellen. Hij beschrijft cumulatief extremisme als “de manier waarop één vorm van extremisme een andere kan voeden en versterken”.^{5 a}

Sinds Eatwells studie hebben verschillende onderzoekers het begrip ‘cumulatief extremisme’ toegespitst op specifieke case studies. Een groot deel van de bestaande literatuur richt zich op de Britse context, waar bijvoorbeeld de interactie tussen rechts-extremistische en antifascistische groepen sinds de jaren 1940 vanuit deze hoek werd herbekeken. Ook werden meer recente gewelddadige clashes tussen islamistische en rechts-extremistische bewegingen in het Verenigd Koninkrijk vanuit deze hoek bestudeerd. Een voorbeeld is de (weliswaar mislukte) aanslag in 2012 door een islamistisch netwerk op een demonstratie van het

rechts-extremistische English Defence League (EDL) in een stadje in het noorden van Engeland.⁶ Er werd echter ook met een hernieuwde blik gekeken naar de escalatie van geweld tussen protestantse en katholieke gemeenschappen in Noord-Ierland in de overgangsjaren tussen de jaren 1960 en 1970. In deze periode escaleerden de vreedzame protesten en tegenprotesten door leden van deze gemeenschappen naar een cyclus van dodelijk geweld en tegengeweld. De clashes tussen de Provisional Irish Republican Army (PIRA) en de loyalistische paramilitaire groepen waren instrumenteel in het escaleren van het geweld en het vergroten van de kloof tussen de twee gemeenschappen, respectievelijk de katholieken en de protestantse gemeenschap.⁷

In België heeft onderzoek naar extremisme zich tot nog toe weinig gericht op de dynamische relaties tussen de verschillende extremismen. Toch bestaan er ook in de Belgische veelzijdige context van extremisme mogelijk interessante cases om te bestuderen. Zo zien we verschillende aanwijzingen dat rechts- en links-extremisten fel op elkaars aanwezigheid en activiteiten reageren. Al is dit soort geweld in België niet van dezelfde omvang als in enkele andere Westerse landen, toch doen er zich op regelmatige basis clashes voor tussen rechts- en links-extremisten. Voorbeelden zijn de uit de hand gelopen betogingen vanuit de Antifa-beweging tegen activiteiten door rechts-extremistische (of extreemrechtse) groepen. Zo raakten antifascistische extremisten in oktober 2018 in Luik slaags met militanten van de rechts-extremistische beweging Nation. Bij de schermutselingen werd zelfs een molotovcocktail gegooid naar een café waar op dat moment rechts-extremisten aanwezig waren.⁸ Ook bij protesten tegen het oprichtingscongres van de extreemrechtse partij Parti National Européen in Charleroi werd geweld niet geschuwd en moest de politie tussenkomen.⁹ Veiligheids- en politiediensten sluiten dan ook niet uit dat, naarmate rechts-extremisten

a De definitie van Eatwell wijkt dus af van het eerdere gebruik van de term in de context van nazi-Duitsland, waar ‘cumulatieve radicalisering’ doelde op het stapsgewijs radicaliseren van het naziregime. Eatwell beschrijft in zijn werk veeleer hoe tegengestelde vormen van extremisme als reactie op elkaar steeds extremer worden.

zichtbaarder worden, incidenten tussen de twee extremismen in aantal, zoniet in ernst, kunnen toenemen.¹⁰

De jihadistische incidenten in de periode 2015-2016 zouden dan weer (mede) geleid hebben tot een stroomversnelling van rechts-extremisme in België. Een eerste aanwijzing voor deze opwaartse trend kon reeds enkele weken na de aanslagen van maart 2016 worden opgemerkt, toen honderden

voetbalhooligans en rechts-extremistische betogers samenkwamen op het Beursplein in Brussel en een herdenkingsbijeenkomst voor de aanslagen verstoorden. Betogers droegen spandoeken met anti-IS-teksten en anti-migratieleuzen.¹¹ Ook tussen nationalistische facties van diasporagroepen doen zich soms gewelddadige clashes voor. De voorbije jaren vonden enkele gewelddadige rellen plaats tussen Koerdische en Turkse nationalisten, zoals in Brussel in maart 2017 –

Cumulatief of wederkerig extremisme¹³

- **Dynamische relaties tussen tegengestelde extremismen.** Cumulatief extremisme beschrijft de dynamische, wederkerige en cyclische relaties tussen antagonistische vormen van extremisme. Deze bestaan vaak in symbiose met elkaar. Daarom verdient het aanbeveling ze niet als geïsoleerde fenomenen te bestuderen. De wisselwerking tussen tegengestelde extremismen kan zowel van ideologische als van tactische aard zijn.
- **Katalysator voor bestaande dreigingen van extremisme.** Oplopende spanningen tussen tegengestelde extremistische bewegingen hebben mogelijk ernstige implicaties. Ze kunnen bijvoorbeeld leiden tot verhoogde radicalisering van (reeds bij extremistische bewegingen betrokken) individuen, spiralen van geweld, en een ontmanteling van de sociale cohesie in de samenleving. Cumulatief extremisme kan een versterkend en versnellend effect hebben op extremisme, bijvoorbeeld indien bewegingen wedijveren met tegengestelde groepen door zichzelf te bewapenen of (ernstiger) geweld te plegen.
- **Drie verschillende analyseniveaus.** Cumulatief extremisme kan plaatsvinden bij drie soorten actoren: individuen, organisaties of bewegingen, en gemeenschappen. Acties van de ene extremistische beweging kunnen bijvoorbeeld leiden tot een stijging in volgers of leden in een andere extremistische beweging, tot verschuivingen naar (meer) gewelddadige tactieken door die beweging of organisatie, of tot meer polarisatie op gemeenschapsniveau.¹⁴ Hoewel het concept 'cumulatief extremisme' al deze dynamieken betreft, richt deze nota zich voornamelijk op het analyseniveau van organisaties en bewegingen. Er wordt soms wel verwezen naar interacties tussen deze bewegingen en de gemeenschappen die zij als hun doelpubliek beschouwen.
- **Wederkerige radicalisering?** De interactie tussen extremistische bewegingen staat centraal bij processen van cumulatief extremisme. De aanwezigheid of activiteit van de tegengestelde beweging vertaalt zich echter niet altijd in een gelijkmatige impact op beide bewegingen. Soms leiden acties van de ene groep wel tot een versterking van extremisme bij de andere groep, maar niet andersom.
- **Verbreding van de tegengestelde groep.** De tegengestelde beweging strekt zich – in de ogen van een extremistische groep – vaak uit tot bredere segmenten van de samenleving, of niet-extremistische (en zelfs niet-radicalen of activistische) groepen of individuen. Het portretteren van een hele (bevolkings)groep als vijandig, in plaats van enkel de gewelddadige extremistische tegenbeweging, 'legitimeert' dan hun acties tegen deze groep. In deze nota verwijzen we voornamelijk naar cases waarin beide groepen als extremistisch worden beschouwd door Belgische of buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

waar drie Koerden werden neergestoken voor de Turkse ambassade – of in Antwerpen en Genk enkele maanden later.¹² Ook in de digitale sfeer reageren de verschillende extremismen fel op elkaars aanwezigheid. Rechts- en links-extremisten verwijzen steeds vaker naar elkaar en weten elkaar te vinden op de sociale media. Toekomstig onderzoek is echter nodig om uit te maken hoe de dynamische en wederkerige relaties tussen deze verschillende vormen van extremisme zich juist voordoen en of en hoe ze de ontwikkeling van extremisme in België beïnvloeden.

Wat leert de reeds bestaande literatuur ons over cumulatief extremisme? In dit eerste deel van de analyse zullen we kort de belangrijkste bevindingen uit de literatuur aanhalen. We bestuderen in het bijzonder twee aandachtspunten die voor deze nota van belang zijn. In een eerste sectie bekijken we hoe het proces van cumulatief extremisme werkt, en welke beïnvloedende factoren en dynamieken een rol spelen in het al dan niet escaleren van spanningen tussen twee tegengestelde extremistische bewegingen. Vervolgens zoomen we in op de belangrijke rol van wederzijdse percepties. Percepties over zowel de tegengestelde groep als de eigen groep kunnen een aanzienlijke invloed uitoefenen op het radicaliseringsproces bij beide partijen.

Een veelheid aan beïnvloedende factoren

Het concept ‘cumulatief extremisme’ suggereert dat extremistische bewegingen extremer worden als reactie op elkaars activiteiten: er bestaat een dreiging vanuit de tegengestelde hoek, dus tegenreacties zijn gerechtvaardigd en actie is des te meer nodig.¹⁵ Dit kan zich uiten op verschillende manieren: een versterking of verscherping in reto-

riek, maar ook een toename van fysiek geweld, of een escalatie van het plegen van niet-dodelijke naar dodelijke vormen van geweld.¹⁶

Echter, extremistische acties reduceren tot een dynamiek van aanvallen en tegenaanvallen is tekortdoen aan het complexe, dynamische en veelzijdige proces dat radicalisering is. Onderzoek wijst erop dat radicaliseringsprocessen van zowel individuen als bewegingen namelijk afhangen van verschillende beïnvloedende factoren. Deze kunnen betrekking hebben op het micro- en mesoniveau, dit wil zeggen de individuele elementen van en factoren in de directe omgeving van een individu. Voorbeelden hiervan zijn persoonlijke problematieken, vraagstukken rond identiteit en toebehoren, maar ook de invloed van sociale dynamieken. Ook macro-tendensen en -factoren spelen een belangrijke rol in het verklaren van extremisme. Hieronder vallen bijvoorbeeld de maatschappelijke context, politieke gebeurtenissen, en socio-economische factoren. Extremisme

en terreur zijn vaak ook ingebed in een historische continuïteit.¹⁷ De verschillende, tegengestelde vormen van extremisme zijn dan ook eerder aparte en waarneembare fenomenen, waarvan de correlatie met elkaar (laat staan hun causale relatie) verre van eenvoudig is.¹⁸ Een opkomst van rechts-extremisme kan dus niet vereenvoudigd worden tot een reactie op jihadistisch geweld, noch kunnen links-extremistische acties versimpeld worden tot tegenreactie op een stijgende rechts-extremistische aanwezigheid.

Ook wanneer extremistisch geweld uitdrukkelijk bedoeld lijkt als tegenreactie op acties uit tegengestelde hoek liggen er soms (ook) andere redenen aan ten grondslag. Case studies over cumulatief extremisme wijzen er bijvoorbeeld op dat extremistische bewegingen soms tegengeweld gebruiken om strategische redenen, bijvoorbeeld

De verschillende, tegengestelde vormen van extremisme zijn eerder aparte en waarneembare fenomenen, waarvan de correlatie met elkaar (laat staan hun causale relatie) verre van eenvoudig is.

om de eigen leden te motiveren. Tegengeweld kan echter ook uitblijven als extremistische bewegingen vrezen dat ze door te extreme acties de sympathie van hun leden, achterban of doelpubliek kunnen verliezen.¹⁹ Ook de recente reeks aanslagen door rechts-extremistische *lone actors* in een aantal Westerse landen – een sneeuwbaaleffect geïnspireerd door de aanslag in Christchurch in 2019 – lijkt vooral bijzonder sterk gestimuleerd door interne beweegredenen. Ondanks hun felle retoriek over de noodzaak zich te verdedigen tegenover een vermeende ‘*Great Replacement*’ of de nakende uitroeiing van het witte ras – wat zonder twijfel een belangrijke drijfveer van hun acties is – trachtten de daders voornamelijk toekomstige aanslagen aan te moedigen en elkaar te overtreffen door het maken van telkens meer dodelijke slachtoffers.^{20 a}

Onderzoek toont ook aan dat het zelden om een binair proces tussen twee tegengestelde extremistische bewegingen gaat: verschillende actoren spelen een rol in het al dan niet verklaren van escalaties tussen antagonistische groepen. Zo kan een dynamiek rond het verwerven of behouden van controle en leiderschap binnen de eigen organisatie escalaties met een tegengestelde beweging verklaren.²¹ In het verleden gebruikten ook enkele groepen (tegen)geweld om zich als de meer extremistische variant te onderscheiden van andere facties binnen hun eigen ideologische familie.²² Een voorbeeld zijn een reeks gewelddadige acties in 2015–2016 tegen islamistische personen, gepleegd door de Britse rechts-extremistische terreurbeweging National Action. Deze groep was enkele jaren eerder opgericht als reactie op een jihadistische aanslag op een Britse militair in 2013. Toch was deze escalatie van geweldplegingen vooral een poging om zich te onderscheiden van andere rechts-extremistische groeperingen.²³

Het al dan niet escaleren van cumulatief extremisme hangt dus in zekere mate af van dynamieken die zowel plaatsvinden tussen als binnen extremistische groepen.²⁴ Echter, ook derde actoren oefenen vaak een invloed uit op hoe en waarom patronen van cumulatief extremisme zich (al dan niet) ontwikkelen.²⁵ Zo kan het dat retorische of gewelddadige escalaties door extremistische bewegingen aangewakkerd worden door de interventies of acties van anderen, zoals externe provocateurs, het brede publiek, en traditionele en sociale media.²⁶ Sensatiegerichte mediakanalen, bijvoorbeeld, versterken soms met een negatieve en ongenueanceerde berichtgeving over hele (bevolkings)groepen de vooroordelen die de brandstof vormen voor cumulatief extremisme, en dragen zo bij aan de verspreiding van binaire wereldbeelden door extremistische bewegingen.²⁷ Een belangrijke rol is weggelegd voor overheidsactoren. Overheidsacties zoals een antiterreurwetgeving, strategieën ter preventie van radicalisering, maar ook politieoptreden en de openbare orde in het algemeen kunnen het al dan niet escaleren van spanningen tussen tegengestelde bewegingen beïnvloeden.²⁸ Deze acties kunnen cumulatief extremisme in de hand werken, bijvoorbeeld als hun interventies radicalisering versterken of als ze extremistische narratieven voeden.

Zo kan beleid ter preventie van gewelddadige radicalisering kwetsbare doelgroepen het gevoel geven dat ze gevisieerd worden of onrechtvaardig behandeld worden, indien ze door de extra aandacht van de overheid als ‘problematisch’ worden bestempeld of onder extra politietoezicht komen te staan. Dit kan leiden tot het creëren van ‘*suspect communities*’ en gevoelens van stigmatisering in de hand werken. Dezelfde maatregelen gericht op kwetsbare doelgroepen kunnen tegelijkertijd door de meerderheidsgemeenschap geïnterpreteerd worden als een extra last op overheidsmiddelen en een bijzondere behandeling van minderheidsgroepen. In beide gevallen kunnen deze grieven

a Onderzoek naar cumulatief extremisme bestudeert voornamelijk de relaties tussen antagonistische bewegingen aan tegengestelde kanten van een ideologisch spectrum. Toch vertonen conflicten binnen eenzelfde ideologische groep doorgaans veel kenmerken van cumulatief extremisme; deze kunnen bijvoorbeeld ook radicaliseringsprocessen bij de bewegingen versnellen.

uitgebuit worden in extremistische narratieven en zo de dreiging van de tegengestelde beweging (of hun achterban of sociale basis) uitvergroten.²⁹

Een triest voorbeeld van hoe overheidsinterventies cumulatief extremisme in de hand hebben gewerkt, vinden we terug in het Noord-Ierse conflict enkele decennia terug. De repressieve aanpak van geweldloze demonstraties van een katholieke burgerrechtenbeweging door de Noord-Ierse politie droeg bij aan het ontstaan van ruimte voor de opkomst van extremistische bewegingen langs zowel katholieke als protestantse kant. De hardhandige houding ten opzichte van de demonstranten deed de legitimiteit van de Noord-Ierse politie en autoriteiten (verder) afbrokkelen bij de katholieke gemeenschap, die het politiegeweld beschouwde als het bevoordelen van de unionistische of Britse agenda. De incidenten werden uitgebuit door de PIRA om een gewelddadige campagne tegen de Britse staat en haar volgers op te zetten. Het geweld van de PIRA vertaalde zich dan weer in de oproep aan loyalistische kant om zich militair te trainen, wat uiteindelijk bijdroeg aan het ontstaan van de loyalistische paramilitaire groep de Ulster Defence Association.³⁰

Er zijn meer recente voorbeelden van overheidsinterventies die de escalatie van spanningen tussen antagonistische bewegingen hebben bespoedigd. De verschillende aanpak van de autoriteiten was bijvoorbeeld een van de factoren die verklaarden waarom de spanningen tussen islamistische en anti-islamistische protestgroepen in het VK wel tot gewelddadige clashes uitliepen, terwijl geweld tussen deze bewegingen in Noorwegen uitbleef. De meer interventionistische benadering van de Britse politiediensten en autoriteiten werd bijvoorbeeld door beide groepen als oneerlijk gepercipi-

eerd, wat indirect leidde tot een escalatie tussen de twee tegenpolen.³¹

De vitale rol van 'de dreigende ander'

In de vorige sectie zagen we dat spanningen tussen tegengestelde groepen al dan niet escaleren door een brede waaier aan dynamieken. Deze kunnen zich afspelen zowel tussen als binnen extremistische groepen, maar ook externe factoren spelen een rol. In deze sectie zoomen we in op de wederzijdse percepties die de spanningen tussen de twee tegengestelde bewegingen voeden. Percepties over zowel de eigen groep (in-groep) als de andere groep (out-groep) spelen namelijk vaak een belangrijke rol in het al dan niet voortduren of escaleren van cumulatief extremisme.³²

Wij-zij-denken is normaal en zelfs onvermijdelijk in een samenleving. Mensen identificeren zich nu eenmaal als behorend tot bepaalde groepen en bakenen grenzen met andere groepen af. Groepsidentificatie is ook nuttig omdat het mensen helpt zichzelf, hun sociale omgeving en de relaties tot andere beter te begrijpen.³³ Ook het vormen van narratieven of zingevingsverhalen³⁴ rond wij-zij-denkenpatronen is normaal: verhalen en taal zijn dan belangrijke tools om deze persoonlijke en collectieve identiteiten te vormen en te behouden.³⁵

Narratieven die de in- en out-groepen versterken zijn echter ook uitstekende overtuigingsmiddelen; het is dan ook niet verwonderlijk dat ze een essentieel onderdeel uitmaken van de extremistische communicatie.³⁶ Wij-zij-denken wordt in extremistische narratieven vervormd tot wij-tegen-zij-denken, waarmee deze bewegingen niet alleen

De verschillende aanpak van de autoriteiten was een van de factoren die verklaarden waarom de spanningen tussen islamistische en anti-islamistische protestgroepen in het VK wel tot gewelddadige clashes uitliepen, terwijl geweld tussen deze bewegingen in Noorwegen uitbleef.

de normatieve ervaringen, waarden en gedrag van hun volgers en sympathisanten, maar ook hun sociale basis of doelpubliek trachten te vormen. Een vijandige dichotomie vinden we bijvoorbeeld vaak terug in islamistische of jihadistische verhalen: deze trachten een religieuze identificatie binnen de in-groep (moslims) en een vijandigheid jegens de out-groep (niet-moslims) te bevorderen en zo de normatieve ervaring van moslims opnieuw vorm te geven.³⁷

In het kader van cumulatief extremisme draait dit wij-tegen-zij-denken grotendeels rond twee centrale en aan elkaar verbonden gedachteconstructies. Een eerste denkpatroon tracht de dreiging die gevormd wordt door de tegengestelde groep te versterken. De aanwezigheid en activiteiten van de andere groep worden dan voorgesteld als een bedreiging voor de eigen identiteit, welvaart, veiligheid, en zelfs het voortbestaan van de eigen groep. Dit denken werkt dan weer in op een tweede wederkerende denkpatroon: de eigen groep is het slachtoffer van de aanwezigheid van de andere groep en wordt benadeeld of onjuist behandeld. Deze twee thema's zijn alomtegenwoordig in de narratieven van diverse extremistische bewegingen. Zo wees een recente discoursanalyse van meer dan 10.000 Duitstalige islamistische en rechts-extremistische socialemediaberichten erop dat beide uitersten vaak de tegengestelde groep demoniseren en verwijzen naar gevoelens van onrecht en slachtofferschap door de handen van de tegengestelde partij.³⁸

De dreiging van de ander en het eigen slachtofferschap zijn ook terugkerende thema's op de socialemediakanalen van Vlaamse extremistische bewegingen. Uit een analyse van berichten op sociale media van Pegida Vlaanderen bleek dat islam-gerelateerde woorden het meest voorkwamen. Deze wezen stevast op het gevaar dat uit de islam zou voortvloeien.³⁹ Wij-tegen-zij-denken stond ook centraal in de retoriek van Sharia4Belgium, de islamistische beweging die een cruciale rol heeft gespeeld in het ronselen van Belgische jongeren voor terreurgroepen in Syrië en

Irak. Hun gedachtegoed – geïnspireerd door de Britse beweging Al Muhajiroun – hamert op het invoeren van de sharia in België, onder andere als oplossing voor de vermeende vernedering en onderdrukking van moslims door het Westen.⁴⁰ Een wij-tegen-zij-retoriek zet zich ook bij ons soms om in acties met als doel de eigen groep te verdedigen. Voorbeelden hiervan zijn de burgerpatrouilles die in 2002 door de Arabisch-Europese Liga werden opgericht en, meer recent, de rechts-extremistische beweging Soldiers of Odin, die zichzelf als een verlengstuk van de politie op straat zag met als doel de westerse waarden te verdedigen.

Extremistische narratieven die de in- en out-groepen versterken, kunnen cumulatief extremisme op drie manieren in de hand werken. Ten eerste hebben dit soort verhalen een voortdurende en escalerende werking. Onderzoek wijst op de sterke interactie en wederzijdse afhankelijkheid tussen narratieven die leven in twee antagonistische bewegingen: ze gaan vaak over dezelfde thema's en incidenten, maar worden op tegengestelde manier uitgewerkt. Deze twee sets van concurrerende narratieven valideren en versterken elkaar dan, wat kan leiden tot een vicieuze cirkel met steeds extremistischer wordende percepties en escalaties als gevolg. Zo kan bijvoorbeeld het gevoel van bedreiging van de collectieve identiteit in één beweging leiden tot een mobilisatie van die groep, wat dan wederom de propaganda rond het slachtofferschap in de andere groep gaat voeden. Een concreet voorbeeld van deze spiraal is het jihadistische narratief over een wereldwijde kruistocht van het Westen tegen de islam. In het VK voedde dit narratief bijvoorbeeld de voornoemde aanslagpoging door een islamistisch netwerk op een demonstratie van de EDL.⁴¹ De aantrekkingskracht van dit slachtoffer-narratief is ook duidelijk in verschillende acties van de Britse islamistische beweging Al Muhajiroun. De beweging koos bijvoorbeeld, toen ze na een geplande controversiële protestactie bij de herdenking van Britse militaire slachtoffers werd verboden, de nieuwe naam Muslims Against Crusades.⁴²

Wij-tegen-zij-narratieven spelen ook een cruciale rol in het voortbestaan van extremistische bewegingen. Ze zijn bijvoorbeeld nodig om nieuwe leden te rekruteren en de eigen werking te legitimeren.⁴³

Het neerzetten van de tegengestelde partij als een existentiële dreiging vergoelijkt namelijk tegenreacties en maakt deze zelfs 'nodig'. De tegenbeweging profileert zich dan als de enige oplossing voor de dreiging die ze zelf signaleert.⁴⁴ Zo haalde de *Counter-Jihad*-beweging – een los transnationaal netwerk met aanhangers in Europa en de Verenigde Staten – haar eigen bestaansnut uit narratieven over de dreiging van de islam en islamistisch extremisme.⁴⁵ Extremistische narratieven over de in- en out-groep zijn ook broodnodig om de eigen collectieve identiteit en interne sociale cohesie te versterken.⁴⁶ De Iraanse sociaalpsycholoog Fathali M. Moghaddam stelt bijvoorbeeld dat het gevoel van externe dreiging zelfs mensen die elkaar niet direct ontmoeten psychologisch kan verbinden. De perceptie van externe dreiging verbindt bijvoorbeeld individuen in zowel losse rechts-extremistische netwerken als jihadistische bewegingen. Extremistische wij-tegen-zij-propaganda geeft mensen zo het gevoel dat ze niet de enigen zijn die deze dreiging het hoofd bieden, maar dat de dreiging bestaat voor een hele groep mensen die op hen lijken.⁴⁷ Een gelijkaardige dynamiek van verbinding vinden we ook terug bij corona-gerelateerd extremisme, dat een verscheidenheid aan subgroepen en ideologische achtergronden behelst.⁴⁸ Een wederkerend thema in Covid-gerelateerde extremistische narratieven draait ook hier rond een extreme tegenstelling tussen een in- en out-groep: de pandemie zou door de politieke en economische elite (de out-groep) geënceneerd zijn als excuus om maatregelen te nemen en 'het volk' (de in-groep) te onderwerpen.⁴⁹

Verregaande visies over de 'dreigende ander' en het eigen slachtofferschap kunnen het overgaan tot actie mogelijk maken of bestaande gewelddadige escalaties aanwakkeren.

Ten slotte kunnen verregaande visies over de 'dreigende ander' en het eigen slachtofferschap het overgaan tot actie mogelijk maken of bestaande gewelddadige escalaties aanwakkeren.⁵⁰ Het

essentialiseren van wij-tegen-zij-verhalen en het accentueren van gevoelens van angst, wantrouwen en haat kan tot (verdere) radicalisering van leden in beide groepen leiden. Deze kunnen dan geweld als enige optie beschouwen. Deze dynamiek komt bijvoorbeeld tot uiting in het narratief over een nakende burgeroorlog

tussen moslims en niet-moslims, een verhaal waarin islamisten en rechts-extremisten elkaar retorisch valideren; het idee dat een oorlog tussen religies, culturen of rassen onvermijdelijk en op handen is, doelt op het versnellen van een escalatie van bestaande spanningen tussen en binnen de samenleving.⁵¹

De literatuur wijst erop dat ook hier een belangrijke taak ligt voor overheidsdiensten. Overheden kunnen – al zijn ze uiteraard gelimiteerd wat betreft impact en ontvankelijkheid op narratieven en acties van extremistische bewegingen – vertekende percepties over de in- en out-groep die aan de basis liggen van extremistische propaganda op een positieve of negatieve manier beïnvloeden. Drie belangrijke leidraden hieromtrent komen uit de literatuur naar voren. Een eerste is het vermijden van risico-inflatie. Een opgeblazen risico-inschatting (en beleidsaandacht) van de dreiging van extremisme en terreur speelt namelijk in op het vertekende dreigingsbeeld van extremistische groepen: als de tegengestelde beweging een steeds grotere dreiging vormt, zijn tegenreacties vereist, zo luidt het. Overheidsinterventies, zowel preventieve als repressieve, worden dan ook als een bevestiging gezien door beide uitersten: als de overheid reageert op een bepaalde groep, betekent dit dat de groep een rol van betekenis speelt.⁵²

Daarnaast kan een risico-inschatting die losraakt van de realiteit ook betogen versterken over een schijnbaar onvermijdelijke spiraal van geweld en terreur.⁵³

Een tweede leidraad die uit de literatuur naar voren komt, is het vermijden van een ongelijke beleids-aandacht en -toepassing.⁵⁴ Een al dan niet gepercipieerde (positieve of negatieve) ongelijke behandeling van één uiterste kan het andere uiterste tegenwerken en opjatten. Onderzoek wijst ook op de risico's van een ongelijke behandeling ten aanzien van de sociale basis van beide uitersten. Gevoelens van stigmatisering kunnen bestaande frustraties

uitvergroten en vertrouwen in de overheid doen afbrokkelen, wat belangrijke *drivers* kunnen zijn in het radicaliseringsproces.⁵⁵ Dit soort percepties van bevoorrechting wordt in extremistische propaganda ook maar al te gretig aangekaart en gemanipuleerd.⁵⁶

Een ongelijke overheidsbehandeling werd bijvoorbeeld ervaren bij de maatregelen van de Britse autoriteiten in de aanpak van de EDL en Al Muhajiroun. Beide organisaties hanteerden een gelijkaardig 'repertoire' aan acties en retoriek, toch benaderden de Britse autoriteiten de groepen met ongelijke maatregelen, wat bijdroeg aan het escaleren van de confrontaties tussen de twee tegenpolen. Zo werd Al Muhajiroun (en haar offshoot-bewegingen) tot wel tienmaal toe verboden, terwijl de EDL nooit verboden of als extremistische organisatie werd bestempeld. Langs EDL-kant werd dan weer bekritiseerd dat haar leden tijdens protesten werden gearresteerd, terwijl leden van Al Muhajiroun mochten blijven demonstreren. Deze ongelijke beleidsaandacht leidde tot onrechtvaardigheidsgrievens onder zowel de leden van de EDL als van Al Muhajiroun. Dit versterkte ook bij hun achterban de ideeën dat er een soort van tweeledig rechtssysteem bestond en dat de staat de ene kant bevoordeelde boven de

andere.⁵⁷ Daarentegen wijst de literatuur op een mogelijke de-escalerende aanpak als autoriteiten beide groepen gelijk behandelen en duidelijk over hun aanpak communiceren.⁵⁸

Een derde leidraad voor overheden is om in het tegengaan van cumulatief extremisme ook voldoende aandacht te besteden aan 'het midden' en de sociale basis of doelpubliek waarop extremistische bewegingen zich in hun propaganda- en rekruteringsstrategieën richten. Doel is hier te voorkomen dat de extremistische wij-tegen-zij-narratieven aansluiting vinden bij de frustraties en grievens die kunnen leven bij deze delen van de

bevolking. Dit is zinvol om verschillende redenen.

Extremistische bewegingen richten zich in hun communicatie namelijk niet altijd alleen op hun eigen extreme beweging, maar mikken ook op doelgroepen die zich in het midden bevinden, bijvoorbeeld met als doel deze te doen radicaliseren of nieuwe leden te rekruter

teren. Zo richten extremistische groepen in de antivax-beweging zich met hun complottheorieën over de pandemie op mensen die een sterk wantrouwen ervaren ten opzichte van de overheden of die moeilijkheden ondervinden omwille van de coronamaatregelen.

In extremistische narratieven wordt de out-groep vaak ook verbreed tot een steeds grotere groep. De conflictueuze lens waardoor deze bewegingen naar de wereld kijken, maakt dat ze bijvoorbeeld ook niet-radicalen oppositiegroepen *framen* als 'extremistisch' of als een 'existentiële bedreiging' en zo het gevoel van dreiging vanuit de andere kant vergroten.⁵⁹ Op eenzelfde manier maakt ook een selectieve in-groep plaats voor een bredere collectieve identiteit.⁶⁰

Een opgeblazen risico-inschatting van de dreiging van extremisme en terreur speelt in op het vertekende dreigingsbeeld van extremistische groepen: als de tegengestelde beweging een steeds grotere dreiging vormt, zijn tegenreacties vereist.

Zo breiden sommige rechts-extremistische narratieven hun in-groep uit tot de hele Joods-christelijke beschaving^a en de uit-groep tot de gehele moslimbevolking, of richten links-extremisten of anarchisten zich in hun acties voornamelijk op rechts-extremisten maar in hun retoriek tot het hele spectrum aan rechtse kiezers.

In de literatuur wordt ook benadrukt dat het belangrijk is om aandacht te besteden aan ‘het midden’ omdat extremistische narratieven vaak voortbouwen op een organisch proces van percepties dat leeft bij de sociale basis. De artificieel geconstrueerde vijandsbeelden staan in wisselwerking met de bij de sociale basis gevoelde percepties. Extremistische bewegingen zullen dan ook proberen met hun narratieven zo goed mogelijk in te spelen op gevoelens die leven bij hun sociale basis. Anderzijds worden diezelfde percepties bij de sociale basis dan weer beïnvloed door extremistische narratieven. Overheden kunnen in beide processen een belangrijke rol spelen. Deze drie leidraden uit de literatuur met betrekking tot overheidsacties zullen meegenomen worden in de aanbevelingen in het vierde deel van deze nota.

Samengevat

In het eerste deel van deze nota schetsten we enkele sleutelinzichten uit de literatuur over cumulatief extremisme:

- Cumulatief extremisme is meer dan een reactie-tegenreactie-dynamiek. Het is eerder een complex en dynamisch fenomeen waaraan verschillende dynamieken ten grondslag kunnen liggen. Naast psychologische en sociale processen, spelen ook praktische en strategische beweegredenen vaak een rol in het al dan niet escaleren van spanningen tussen tegengestelde bewegingen.
- Het framen van de tegengestelde beweging als een bedreiging voor de eigen groep speelt een cruciale rol in de verdere ontwikkeling van cumulatief extremisme: verregaande visies over de ‘dreigende ander’ en het eigen slachtofferschap kunnen processen van cumulatief extremisme in stand houden en doen escaleren.
- In dit opzicht duidt de literatuur op de belangrijke rol van overheden: zij kunnen door hun acties processen van cumulatief extremisme op een negatieve of positieve manier beïnvloeden. Zij doen dit door bijvoorbeeld het scherpstellen van het effectieve dreigingsbeeld van extremisme ten opzichte van de gepercipieerde dreiging die kan leven bij extremistische bewegingen en hun sociale basis.

a

In dit opzicht dient wel opgemerkt te worden dat in de narratieven van rechts-extremistische bewegingen enkel wie ‘verdienste-lijk’ onderdeel uitmaakt van de joods-christelijke beschaving tot de in-groep behoort. Tot de out-groep behoren vaak ook krachten in het Westen zelf die de joods-christelijke beschaving zouden ondermijnen, zoals linkse politici, antiracistische activisten, en joden – ondanks de suggestie dat joden deel uitmaken van de joods-christelijke beschaving.

Extremisme in België – een onvolledige beeldvorming

In het vorige deel zagen we dat overheden een belangrijke rol kunnen spelen in de wisselwerking tussen de verschillende vormen van extremisme. Hun acties kunnen vijandbeelden en framing over de in- en out-groep, die aan de basis liggen van dynamieken van cumulatief extremisme, op een positieve of negatieve manier beïnvloeden. De officiële beeldvorming over extremisme – bijvoorbeeld als gevolg van dreigingsanalyses van veiligheidsdiensten, cijfers en data over terreurmisdriven, of radicaliseringssignaleringen door lokale actoren – speelt op dit vlak een cruciale rol. Overheden die het risico op cumulatief extremisme willen beperken, hebben dan ook belang bij een scherpgestelde beeldvorming die extremisme helder in kaart brengt.

In dit deel trachten we de volgende vragen te beantwoorden: Hoe helder is de beeldvorming over extremisme in België? Welke onduidelijkheden of tekortkomingen doen zich al dan niet voor in deze beeldvorming? In een eerste sectie raadplegen we enkele recente empirische studies die wijzen op uitdagingen wat betreft het in kaart brengen van de huidige diffuse en veelzijdige situatie van extremisme in België. Terwijl enkele jaren geleden de bezorgdheid om radicalisering in ons land vooral gericht was op islamistisch extremisme,⁶¹ zijn vandaag ook andere vormen van gewelddadige radicalisering steeds meer aanwezig: zowel traditionele vormen van ideologisch extremisme (links- en rechts-extremisme) alsook nieuwe vormen doen zich voor.⁶² Ook recente tactieken, strategieën en tendensen in uitingen van extremisme bemoeilijken een heldere beeldvorming. In een tweede sectie gaan we voort op bevragingen bij

praktijkwerkers op het terrein die moeilijkheden aankaarten wat betreft het herkennen van signalen van extremisme.

De diffusere context van extremisme bemoeilijkt beeldvorming

De beeldvorming over extremisme en terreur in België wordt ontwikkeld op basis van input van meerdere diensten die de problematiek vanuit verschillende hoeken benaderen. Deze informatieverzameling en -uitwisseling over de dreiging van terrorisme heeft zich de voorbije jaren sterk ontwikkeld. Ook wordt in de verzameling van gegevens niet enkel gekeken naar reeds gepleegde strafbare feiten, maar wordt er ook steeds meer gefocust op een vroege melding van verdachte zaken of personen.⁶³ Centraal in deze beeldvorming staan de dreigingsanalyses van het Coördinatieorgaan voor de Dreigingsanalyse (OCAD), dat informatie verzamelt van haar verschillende ondersteunende diensten, zoals de geïntegreerde

politie en de VSSE. Deze verzameling van gegevens vertaalt zich in een opvolging in de Gemeenschappelijke Gegevensbank (GGB) van de prioritaire opgevolgde extremisten en terroristen. De GGB, opgericht in 2016 naar aanleiding van de Syriëstrijdersproblematiek, werd recent uitgebreid om beter in te spelen op de veranderende context van extre-

misme. Naast de categorie van de Syriëstrijders worden nu bijvoorbeeld ook Haatpropagandisten en Potentieel Gewelddadige Extremisten uit verschillende ideologische hoeken opgevolgd.

Ondanks deze positieve ontwikkelingen op het vlak van informatieverzameling en -uitwisseling doen zich enkele groeiende moeilijkheden voor

Ondanks positieve ontwikkelingen op het vlak van informatieverzameling en -uitwisseling doen zich enkele groeiende moeilijkheden voor wat betreft het in kaart brengen van extremisme en terreur

wat betreft het in kaart brengen van extremisme en terreur. De Syriëstrijdersproblematiek enkele jaren geleden vertaalde zich nog in relatief duidelijke cijfers, bijvoorbeeld het aantal vertrekkers of potentiële vertrekkers. Ook de gerechtelijke onderzoeken naar aanleiding van de terreuraanslagen brachten heel wat concrete personen en netwerken in het blikveld van de veiligheidsdiensten. De actuele situatie is echter minder eenduidig, wat kan leiden tot hiaten in de beeldvorming.

Een eerste reeks moeilijkheden is gelinkt aan het diffuser karakter van extremisme. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de groeiende problematiek van lone actors – daders die op zelfstandige basis hun daden plannen, voorbereiden en uitvoeren. Dit soort daders vormt vaak een blinde vlek voor inlichtingen- en veiligheidsdiensten: ze zijn moeilijker in kaart te brengen omdat er vaak geen duidelijke banden bestaan met terreurnetwerken.^a Ook is het niet altijd evident dit soort gewelddaden terug te brengen tot terreur: zo rijst weleens de vraag of het effectief om terrorisme gaat of dat aan de basis van de geweldpleging veeleer mentale gezondheidsproblemen liggen.⁶⁴

Ook de opkomst van verschillende vormen van extremisme werpt drempels op voor een accurate beeldvorming. Deze doen zich namelijk niet allemaal op dezelfde manier voor, wat zich bijvoorbeeld vertaalt in hoe extremistische misdrijven

Lone actors – daders die op zelfstandige basis hun daden plannen, voorbereiden en uitvoeren — vormen vaak een blinde vlek voor inlichtingen- en veiligheidsdiensten: ze zijn moeilijker in kaart te brengen omdat er vaak geen duidelijke banden bestaan met terreurnetwerken.

Het onderscheid in classificatie tussen jihadistische activiteiten (meestal vervolgd op basis van de terrorismewetgeving) en rechts-extremistische incidenten (vooral onder de discriminatiewetgeving veroordeeld) bemoeilijkt het vergelijken van de ernst van de dreiging vanuit beide hoeken.

worden geclassificeerd. Zo worden jihadistische activiteiten meestal vervolgd op basis van de terrorismewetgeving. Rechts-extremistische incidenten, daarentegen, worden vooral onder de discriminatiewetgeving veroordeeld.⁶⁵ Dit heeft, onder meer, te maken met het feit dat rechts-extremistische aanslagen vaak niet worden opgeëist, waardoor ze worden beschouwd als ongeplande,

spontane, of geïsoleerde incidenten. Dit onderscheid in classificatie bemoeilijkt het vergelijken van de ernst van de dreiging vanuit beide hoeken. Een blik op statistieken over terreurmisdrijven toont geen terreurdaden de voorbije jaren in België vanuit rechts-extremistische kant. Toch weten we dat het aantal haatmisdrijven met racistisch motief juist wel sterk is gestegen sinds 2015.⁶⁶ Gelet op de grote mate van onderrapportering van haatmisdrijven – bijvoorbeeld omwille van een gebrekkige registratie en een grote mate van seponering van dit soort feiten alsook het kleine aantal slachtoffers dat klacht neerlegt⁶⁷ – kan het fenomeen van rechts-extremisme dus weleens sterk onderschat worden.⁶⁸

Een bijkomende moeilijkheid om de verschillende fenomenen van ideologisch extremisme te kwantificeren is dat

er bij processen-verbaal over bijvoorbeeld geweldpleging gewoonlijk geen speciale melding gemaakt wordt van ideologische context, motieven of achtergrond van de daders.⁶⁹ Ook bij processen-verbaal van haatmisdrijven – die vaak uit ideolo-

^a Ondanks het feit dat lone actors hun gewelddaden op zelfstandige basis plannen en uitvoeren, heeft onderzoek aangetoond dat banden met online en offline extremistische milieus toch van cruciaal belang zijn zowel wat betreft hun motivering als vermogen om terroristische daden te plegen. Zie bijv. Schuurman, B., et al. (2018). End of the Lone Wolf: The Typology that Should Not Have Been. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(8), pp.771-778.

gische motivering worden gepleegd – wordt het haatmotief doorgaans niet vermeld.^a Het is dan ook niet mogelijk om uit de Algemene Nationale Gegevensbank (ANG) – de politiedatabank waarin feiten geregistreerd worden op basis van processen-verbaal die voortvloeien uit de missies van de gerechtelijke en bestuurlijke politie – te extraheren hoeveel feiten vanuit ideologische motiveringen of op basis van een haatmotief worden gepleegd.

Daar komt bovenop dat extremistische bewegingen ook steeds vaker tactieken hanteren die het moeilijk maken hun daden te veroordelen. Zo kan het moeilijk zijn om bij brandstichtingen – een tactiek die reeds lange tijd een vaste modus operandi van links-extremistische groepen is, maar ook steeds vaker door rechts-extremisten wordt gebruikt⁷⁰ – de concrete daders te identificeren of om verbanden te leggen tussen personen die aanzetten tot het plegen van de feiten en de feitenplegers. Ook bij infiltraties door extremisten van vreedzame protestacties (bijvoorbeeld door Black-Bloc-aanhangers) kan het moeilijk zijn daders te identificeren en te veroordelen.⁷¹

Een bijkomende moeilijkheid om extremisme in kaart te brengen komt voort uit het feit dat het zich steeds vaker online afspeelt. De evolutie van de offline naar de online wereld stelt inlichtingen- en veiligheidsdiensten voor nieuwe uitdagingen, bijvoorbeeld wat betreft het inzicht krijgen op welke (vaak gesloten) platformen extremistische individuen en bewegingen actief zijn. Daarbij komt dat online geweldplegingstechnieken soms moeilijk te veroordelen zijn. Zowel links- als rechts-extremistische bewegingen gebruiken vaak online technieken om tegenstanders te intimideren,

zoals online stalking, *trolling* en *doxing* (d.w.z. het publiceren van privégegevens). Het blijkt moeilijk dit soort online technieken, die ook kunnen leiden tot gewelddadige acties in het echte leven, te veroordelen; bijvoorbeeld omwille van de anonimiteit van de daders of omdat politie- en veiligheidsdiensten geen toegang hebben tot gesloten groepen op het internet. Extremistische individuen en bewegingen schermen in dit opzicht ook regelmatig met het recht op vrije meningsuiting en maken sluw gebruik van grijze zones tussen legaal en illegaal online gedrag. Bedreven extremisten zorgen bijvoorbeeld bij het uiten van haat-

Bedreven extremisten zorgen bij het uiten van haatboodschappen dat ze binnen de lijnen van de wet blijven, maar dat hun boodschap toch een extra lading heeft voor een specifieke groep.

boodschappen dat ze binnen de lijnen van de wet blijven, maar dat hun boodschap toch een extra lading heeft voor een specifieke groep.⁷² Zo verspreiden leden van online neonazistische netwerken een meme met de foto van de aanslagpleger in Christchurch en de slogan van een Nike-campagne “*Believe in some-*

thing, even if it means sacrificing everything”. De slagzin van het sportmerk – “*Just do it*” – vervolledigt deze ‘dubbelzinnige’ aansporing tot het plegen van geweld.⁷³

Onzekerheden bij praktijkwerkers op het terrein

In de vorige sectie zagen we dat de huidige diffuse en complexe realiteit van extremisme drempels opwerpt voor een accurate en heldere beeldvorming over het fenomeen. De verschillende vormen van extremisme doen zich soms op een andere manier voor, wat reflecteert in hun weergave in politionele en juridische databanken. Ook het veel-

^a Bij haatmisdrijven wordt een proces-verbaal opgesteld met betrekking tot het basismisdrijf, bijvoorbeeld slagen en verwondingen of vandalisme. Het haatmotief wordt echter als apart fenomeen beschouwd; dit wordt naar de referentiemagistraat voor discriminatie en haatmisdrijven gestuurd, maar wordt niet op het proces-verbaal vermeld. Het is dus wel mogelijk om uit de ANG de basismisdrijven te extraheren, maar niet hoeveel van deze feiten met haatmotief werden gepleegd.

vuldig gebruik van ambigue tactieken en strategieën door extremistische bewegingen en een steeds belangrijkere online dimensie stelt inlichtingen- en veiligheidsdiensten alsook justitie voor enkele concrete uitdagingen om de situatie van extremisme in België duidelijk in beeld te brengen.

Beeldvorming over extremisme komt echter ook vanuit een meer bottom-up dynamiek tot stand: rapportage over signalen van radicalisering door praktijkwerkers op het terrein voedt de officiële beeld- en beeldvorming van overheidsdiensten. In deze tweede sectie gaan we in op enkele onduidelijkheden en onzekerheden waarmee praktijkwerkers op het terrein geconfronteerd worden wanneer zij problematieken van extremisme proberen te herkennen.

Handelingsdrang en -verlegenheid

Eerstelijnswerkers, zoals leerkrachten, jeugdwerkers en hulpverleners, spelen een belangrijke rol in het radicaliseringsbeleid. Met hun basiswerking kunnen ze inspelen op de voedingsbodem waaruit radicaliseringsprocessen kunnen ontstaan. Ze spelen ook een rol in de vroegdetectie van signalen van radicalisering: eerstelijnswerkers staan op de eerste lijn en kunnen dan ook als eersten mogelijke signalen van radicalisering herkennen en daarop inspelen. Hiervoor is het belangrijk dat ze beschikken over voldoende kennis en vaardigheden. Alleen daarmee kunnen zij opvallende en zorgelijk lijkende fenomenen signaleren, de ernst ervan inschatten en handelen. Hoe doet radicalisering zich voor? Wanneer wordt het problematisch en grijp ik in? Hoe kan ik het beste ingrijpen? Schakel ik andere professionals in, en wanneer?

Een bevraging door het Vlaams Vredesinstituut bij zowel beleidsmakers als praktijkwerkers die een sleutelrol spelen in de uitvoering van het Vlaams radicaliseringsbeleid, toont aan dat handelingsdrang zich vooral in de periode na de aanslagen in maart 2016 sterk voordeed.

Indien eerstelijnswerkers de situatie moeilijk kunnen inschatten, onvoldoende vertrouwen hebben in de eigen competenties, of niet in staat zijn om adequaat te handelen, kan dit leiden tot handelingsverlegenheid of handelingsdrang. Handelingsverlegenheid houdt in dat de professional niet weet hoe te handelen, twijfelt om te handelen of niet handelt in een bepaalde situatie, terwijl er wel zorgen of signalen van radicalisering zijn. Handelingsdrang, daarentegen, houdt dan weer in dat de professional te snel en onvoldoende doordacht handelt, bijvoorbeeld door juist voorbarig vanuit een veiligheidsperspectief te gaan handelen. Beide situaties kunnen zorgelijke gevolgen hebben, zowel voor het individu in kwestie alsook voor de samenleving. Een gebrekkig handelingsvermogen bij eerstelijnswerkers over het oppikken en juist interpreteren van signalen van radicalisering kan echter ook een impact hebben op de beeldvorming over radicalisering en extremisme die doorstroomt naar bovenliggende beleidsniveaus.

Onderzoek wijst erop dat handelingsdrang en -verlegenheid zich bij praktijkwerkers in verschillende sectoren voordeed. Een bevraging door het Vlaams Vredesinstituut bij zowel beleidsmakers als praktijkwerkers die een sleutelrol spelen in de uitvoering van het Vlaams radicaliseringsbeleid, toont aan dat handelingsdrang zich vooral in de periode na de aanslagen in maart 2016 sterk voordeed. Een respondent uit de onderwijssector gaf bijvoorbeeld aan dat er in die periode bij een aantal scholen vragen leefden over ‘problemen van radicalisering’, waarbij het dan in de realiteit over onschuldige

zaken ging, zoals jongeren die al dan niet met hun familie aan de ramadan deelnamen.⁷⁴ Deze bevraging wees ook op een zekere handelingsdrang bij politiemensen. Een respondent uit het politiewezen wees bijvoorbeeld op een sterke stijging van

informatierapporten over verdachte situaties in de nasleep van de aanslagen: *“De voelsprietten stonden dat jaar bij de politiemensen iets gevoeliger, soms ook overdreven. In dat (...) cijfer zaten bijvoorbeeld ook rapporten van wijkagenten die gewoon zijn opgemaakt omdat een man een baard laat groeien, of de shahada in de inkomhal hangt.”*⁷⁵

Deze bevindingen lijken te stroken met resultaten van andere onderzoeken. Unia, bijvoorbeeld, rapporteerde recent over verhoogde waakzaamheid voor islamistisch extremisme na de aanslagen, wat in verschillende gevallen tot onterechte beschuldigingen leidde.⁷⁶ Deze onterechte meldingen gingen zowel over aantijgingen door de algemene bevolking als verdachtmakingen in het kader van (overheids)interventies gericht op de preventie van gewelddadige radicalisering.

In andere gevallen drijft angst voor een onbekend fenomeen tot handelingsverlegenheid bij praktijkwerkers. Uit de bevragingen van het Vlaams Vredesinstituut blijkt dat voor sommigen de maatschappelijke paniek omtrent gewelddadige radicalisering en de religieuze verpakking verlamdend werkte in situaties die vaak te herleiden waren tot puberaal gedrag of de identiteitszoektocht van adolescenten met een migratieachtergrond.⁷⁷ Eerstelijns werkers vrezen dan bijvoorbeeld over onvoldoende informatie te beschikken over de religieuze achtergrond van moslimjongeren om op gepaste wijze te reageren. Terughoudendheid om te reageren op extreme gedragingen of uitspraken omwille van een (al dan niet vermeend) cultuurverschil zou zich ook kunnen voordoen bij de rechts-extremistische internetcultuur. Deze zou geassocieerd kunnen worden met een ‘hippe’ jongerencultuur, waar de oudere generatie zich niet in kan inleven, en zich ook niet over mag uitspreken.⁷⁸

Handelingspassiviteit: een gebrek aan het (h)erkennen van extremisme?

Naast een afwachtende of te voorbarige reactie bij waargenomen signalen van radicalisering, kunnen acties door professionals ook uitblijven indien de signalen weinig verontrusting teweegbrengen of geminimaliseerd worden. In dit geval kan het spanningsveld tussen handelingsdrang en handelingsverlegenheid leiden tot handelingspassiviteit.

Uit de bevraging door het Vlaams Vredesinstituut blijkt dat handelingspassiviteit zich wel eens zou kunnen voordoen met betrekking tot rechts-extremisme. Zo gaf een van de respondenten uit de onderwijssector aan dat rechts-extremistische uitspraken of gedragingen binnen het onderwijs minder verontrusting teweegbrengen dan deze rond islamistische radicalisering, in het bijzonder in de onmiddellijke nasleep van de aanslagen. Leerkrachten of docenten zijn soms langer op de hoogte van signalen van radicalisering, maar lijken deze minder (snel) te problematiseren door ze bijvoorbeeld terzijde te schuiven als puberaal gedrag.⁷⁹ Dezelfde bevraging wijst ook op mogelijke gelijkaardige dynamieken in de politioele sector: enkele respondenten wezen op minder aandacht in deze sector voor het rapporteren van rechts-extremistische incidenten, bijvoorbeeld als gevolg van een andere framing en problematisering van het probleem.⁸⁰

Handelingspassiviteit kan, zoals deze respondenten aangeven, het gevolg zijn van een gebrekkige erkenning van het fenomeen. Toch zou dit niet enkel te maken hebben met het hanteren van dubbele standaarden. Praktijkwerkers – zoals lokale ambtenaren, politiemensen, leerkrachten, en deelnemers aan de Lokale Integrale Veiligheidscellen (LIVC's R) – zouden ook niet altijd voldoende kennis hebben over rechts- en links-extremisme om uitingen te herkennen. Respondenten in de bevraging door het Vlaams Vredesinstituut wezen bijvoorbeeld op de nood aan een specifiek aanbod en ondersteuning wat betreft

de verschillende vormen van extremisme. Zo werd er de voorbije jaren op lokaal en bovenlokaal niveau sterk geïnvesteerd in het bestrijden van islamistische radicalisering, maar blijkt er nog te weinig aanbod te bestaan rond het sensibiliseren van rechts-extremistische radicalisering.⁸¹

Uit ander onderzoek leren we dan ook dat opleidingen die houvast bieden wat betreft het herkennen en juist interpreteren van mogelijke signalen van rechts- en links-extremistische radicalisering niet overbodig zijn. Extremistische bewegingen uit deze hoeken maken vaak gebruik van gecodeerde taal, symboliek en woordenschat, die voor een buitenstaander niet altijd gemakkelijk te interpreteren zijn.⁸² Zo wordt rechts-extremistische propaganda vaak op zulke wijze verpakt (bijvoorbeeld, door middel van humor en sarcasme) dat het niet altijd in één oogopslag duidelijk is wat de diepere, onderliggende gronden of objectieven ervan zijn. Ook de online internetcultuur herbergt vaak nog heel wat geheimen voor praktijkwerkers. In het bijzonder rechts-extremistische bewegingen maken handig gebruik van verschillende online technieken om hun ideeën te verspreiden, de grenzen van wat acceptabel is te verleggen, maar ook om de expertise van andere gebruikers te ondermijnen en productieve discussies te laten ontsporen. Voorbeelden van dit soort online normalisatietechnieken zijn de verspreiding van nepnieuws, complottheorieën, memes, trolling en shitposting.⁸³ Een beter begrip van deze online extremistische cultuur en symboliek kan een betere herkenning door praktijkwerkers teweegbrengen en dus de rapportering ervan bevorderen.

Achter de handelingsdrang en -verlegenheid bij eerstelijns werkers schuilt vaak ook conceptuele verwarring over de preventie en detectie van gewelddadige radicalisering en extremisme. Zo is het bij praktijkwerkers soms onduidelijk wat er juist voorkomen of bestreden moet worden. Dit is niet alleen een gevolg van de voornoemde dubbelzinnigheid waarmee extremisme zich soms manifesteert, maar vooral ook van een gebrekkig handelingskader en afwezigheid van een gedeelde

visie op het fenomeen van gewelddadige radicalisering en de beïnvloedende processen ervan. Dit maakt dat het vaak moeilijk inschatten is wat radicaal gedrag betekent, welke uitspraken of handelingen problematisch zijn, en wanneer radicalisering moet worden gemeld.⁸⁴

Samengevat

In het tweede deel van deze nota probeerden we te antwoorden op de vraag welke onduidelijkheden of tekortkomingen zich al dan niet voordoen in de beeldvorming over extremisme.

Deze nota bracht aan het licht dat:

- de evoluerende context van extremisme een accurate beeldvorming verhindert: steeds diffusere, minder eenduidige en welomlijnde uitingen van extremisme maken dat het fenomeen minder makkelijk te herleiden valt tot duidelijke cijfers.
- het (h)erkennen van signalen van radicalisering door praktijkwerkers die op het terrein in aanraking komen met radicalisering soms nog moeilijk verloopt, bijvoorbeeld wanneer handelingsdrang, -verlegenheid, of -passiviteit optreedt. Conceptuele onduidelijkheden en de afwezigheid van een gedeelde visie en handelingskader over het aan te pakken fenomeen liggen mede aan de basis van deze moeilijkheden.
- Een gebrekkige handelingszekerheid bij eerstelijns werkers kan leiden tot gevallen van mogelijke over- en onderrapportering van extremistische incidenten en dreigt mee te sluipen in de officiële beeldvorming over extremisme.

Hoe kan een onvolledige beeldvorming processen van cumulatief extremisme beïnvloeden?

Uit de literatuur leerden we dat beeldvorming over de aanwezigheid en activiteiten van extremistische bewegingen één van de beïnvloedende factoren is bij cumulatief extremisme. Beeldvorming over de tegengestelde beweging kan bij een extremistische groep de (reeds bestaande) percepties van de dreigende ander of het eigen slachtofferschap voeden, of gebruikt worden om de eigen acties te legitimeren, de algemene bevolking op te ruien, of nieuwe aanhangers te ronselen. Indien zij dynamieken van cumulatief extremisme wensen te beperken, is het belangrijk dat overheden inzetten op een scherpe beeldvorming die extremisme helder in kaart brengt.

In de vorige secties zagen we echter empirische bevindingen die wijzen op mogelijke hiaten in de algemene beeldvorming over extremisme in België. De context van extremisme is de voorbije jaren sterk geëvolueerd, wat verschillende vraagstukken met zich meebrengt wat betreft het in kaart brengen van het fenomeen. Hoe kan men beter zicht krijgen op eventuele hiaten in de beeldvorming? Hoe kan men meer vat krijgen op de steeds diffusere, minder eenduidige en welomlijnde uitingen van extremisme? En hoe kan men soms heel verschillende uitingen van extremisme op een vergelijkbare manier in kaart brengen, en de dreiging ervan beoordelen? Ook onzekerheden bij eerstelijns werkers rond het herkennen van signalen van radicalisering kunnen leiden tot over- en onderrapportering van situaties van radicalisering. Deze riskeren op hun beurt de algemene beeldvorming over extremisme verkeerdelijk te voeden.

In dit deel denken we na over de onbedoelde risico's die deze onvolledige en onduidelijke beeldvorming met zich mee kan brengen. Hoe kan de onscherpe beeldvorming antagonisme tussen tegengestelde bewegingen in België in de hand werken? We beschrijven eerst hoe een vertekende beeldvorming, en in het bijzonder over- en onderrapportering van signalen van radicalisering en extremisme, steeds verder kan uitdijen en bestaande fouten of hiaten in de beeldvorming kan vergroten. Vervolgens bekijken we hoe dit wederom het toxische wij-tegen-zij-denkbild in extremistische narratieven versterkt.

Een 'wie-zoekt-die-vindt-dynamiek' in beeldvorming?

De voornoemde mogelijke hiaten in de rapportering over extremisme kunnen op het eerste gezicht relatief onschuldig lijken. Islamistisch extremisme is aanwezig en vormt een dreiging, dus een lichte overrapportering kan volgens deze redenering relatief weinig kwaad. Andersom zal een fenomeen dat niet echt opgemerkt wordt, waarschijnlijk ook een relatief kleine dreiging voorstellen. Toch zijn hier enkele risico's aan verbonden: zo kan een vertekende beeldvorming een vicieuze cirkel creëren waarbij onder- en overrapportering steeds verder toenemen.

Deze dynamiek werkt als volgt: overrapportering over een fenomeen kan leiden tot (te veel) beleidsaandacht, wat zich vertaalt in een prioritaire behandeling van het probleem. Het probleem is van belang, dus er worden meer middelen en personeel ingezet om het tegen te gaan of aan te pakken. Samen met een sterkere inzet op, bijvoorbeeld, kennis- en expertisevorming, informatiecampagnes en onderzoek, zorgt dit er dan weer voor dat praktijkwerkers het fenomeen 'beter' (h)erkennen of denken te herkennen. Soms kan de druk die gepaard gaat met de mogelijke risico's van het niet-rapporteren van mogelijke signalen van radicalisering zich ook vertalen in valse signa-

leringen (met alle gevolgen van dien voor de gesignaleerde individuen).^a Dit leidt wederom tot meer vaststellingen en kan dus de rapportering erover (en de beleidsaandacht) opnieuw beïnvloeden. Andersom kan onderrapportering zich vertalen in geringe beleidsaandacht, wat ook minder kennis over of aandacht voor het fenomeen op het terrein met zich mee zal brengen. Door een vertekende beeldvorming dreigt het probleem onzichtbaar te blijven.

Deze ‘wie-zoekt-die-vindt-dynamiek’ genereert, indien zij bestaande fouten en hiaten in de beeldvorming versterkt, het risico op *steeds meer* vertekende beeldvorming over extremisme. Is deze dynamiek ook daadwerkelijk aanwezig in België? Een gelijkaardige ontwikkeling was mogelijk aanwezig in de aanpak van de Syriëstrijdersproblematiek. Het vertrek van tientallen jongeren naar Syrië en Irak creëerde namelijk een grote maatschappelijke onrust en *sense of urgency*, wat zich vertaalde in een grote beleidsaandacht voor het probleem. Dit is natuurlijk begrijpelijk. De inlichtingen- en veiligheidsdiensten kwamen onder druk te staan uit angst dat terugkeerders ook hier gewelddaden zouden plegen – wat uiteindelijk ook gebeurde met de aanslagen op het Joods Museum in Brussel in 2014 en in Parijs en Brussel in de periode 2015–2016. Het vertrek van jongeren naar conflictgebied zorgde ook voor heel wat ongerustheid bij praktijkwerkers op het terrein die met radicaliserende jongeren in aanraking kwamen en zoekende waren naar houvast om met de problematieken om te gaan. De incidenten genereerden verder heel wat media-aandacht, mede voortgestuwd door de schokkende beelden over massa-executies en andere gruweldaden die vanuit IS-gebied terugvloeiden – daden waarbij soms ook Belgische jongeren betrokken waren.

De grote beleidsaandacht voor de Syriëstrijdersproblematiek concretiseerde zich in heel wat

maatregelen en acties om gewelddadige radicalisering en extremisme te detecteren en tegen te gaan. Deze maatregelen richtten zich in de praktijk sterk op islamistische radicalisering. Zo werd bijvoorbeeld aandacht besteed aan initiatieven gericht op het betrekken en ondersteunen van imams of het screenen van moskeeën. Concrete acties richtten zich ook vaak op doelgroepen die vatbaar kunnen zijn voor islamistische radicalisering, zoals moslimgemeenschappen. Er werd vanuit het beleid ook sterk ingezet op het versterken van kennis over deze vorm van radicalisering, bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van financiering voor academisch en beleidsgericht onderzoek, maar ook door in te zetten op kennisopbouw bij eerstelijns werkers en lokale besturen. Deze inzet leidde niet alleen tot een groter bewustzijn bij praktijkwerkers in verschillende sectoren over de aanwezigheid van (islamistische) radicalisering, maar stelde hen ook beter in staat signalen ervan te herkennen.⁸⁵ De grote maatschappelijke druk die de problematiek met zich meebracht, heeft wellicht ook tot een grotere bereidheid geleid om twijfelgevallen van radicalisering door te verwijzen. Deze dynamieken vertaalden zich mogelijk dus tot meer signaleringen of doorverwijzingen van islamistische radicalisering vanuit de praktijk op het terrein. Ook de uitbreiding van het wettelijk kader in functie van de Syriëstrijdersproblematiek – zo werden nieuwe incriminaties van terroristische misdrijven in het Belgisch strafrecht ingevoerd, zoals het (aanzetten tot) afreizen naar jihadistische gebieden en het aanzetten tot haat – vertaalde zich waarschijnlijk in meer juridische en politionele vaststellingen van islamistische activiteiten.⁸⁶ In dit opzicht kan men zich dus de vraag stellen in hoeverre de stijging van het aantal gerapporteerde jihadistische terreurmisdrijven in de periode 2015–2016 het gevolg is van een verhoogde activiteit, of dat zij tevens voortkomt uit de grote beleidsaandacht voor het thema, ‘overijverige’ praktijkwerkers, en een registratie-

^a Dit bleek bijvoorbeeld een probleem in de Britse preventie van gewelddadige radicalisering, waar bepaalde professionals een meldplicht inzake extremisme en radicalisering hebben. Een analyse van signaleringen in het kader van het Britse Prevent-programma toonde aan dat bij slechts tussen 5 en 10% van alle signaleringen een interventie nodig werd geacht. Dit betekent dat ten minste 90 à 95% van de verwijzingen valse positieven waren. Er zijn echter geen cijfers beschikbaar over valse positieven in de Belgische context. Zie bijv. Aked, H. (2020). False Positives: The Prevent Counterextremism Policy in Healthcare. Medact, Londen.

effect als gevolg van de uitbreiding van het wettelijk kader. Reflecteert de stijging van het aantal cases dan een betere beeldvorming over de problematiek of geeft zij eerder een vertekend en opgeblazen beeld van de realiteit?

Het is evengoed onduidelijk of de recente stijging van het aantal rechts-extremistische individuen op de terreurlijsten van de veiligheidsdiensten een gevolg is van een reële groei van het fenomeen of van een grotere inzet voor de aanpak van het probleem. Een minder prioritaire benadering van jihadistisch geweld – waarvan de dreiging zich momenteel iets minder acuut voordoet dan enkele jaren geleden – heeft mogelijk meer middelen vrijgemaakt om de blik te verruimen naar rechts-extremisme.⁸⁷ Wederom zou het weleens kunnen dat links-extremistische groeperingen juist actiever worden door de aandacht die rechts-extremisme recentelijk genereert in het beleid, in de media en in de publieke opinie. Een groter gepercipieerde dreiging vanuit de rechts-extremistische milieus kan links-extremistische bewegingen dan stimuleren om de eigen kracht en aanwezigheid te demonstreren.

Is er een ‘wie-zoekt-die-vindt-dynamiek’ aanwezig in België? Met zekerheid kunnen we deze vraag alvast niet beantwoorden.

Over- en onderrapportering voedt toxische wij-tegen-zij-narratieven

Een steeds verder uitdijende vertekening van de beeldvorming over extremisme kan processen van cumulatief extremisme beïnvloeden, in het bijzonder door voeding te geven aan het toxische

wij-tegen-zij-wereldbeeld dat centraal staat in extremistische narratieven. In het eerste deel van deze nota zagen we reeds dat de literatuur over cumulatief extremisme een bepalende rol toeschrijft aan percepties over de in- en out-groep; het beeld dat leeft over zowel de eigen als de andere groep bepaalt mee hoe spanningen tussen twee tegengestelde bewegingen zich verder ontwikkelen.⁸⁸ De ideeën over de ‘dreigende ander’ en de eigen slachtofferrol zijn dan ook twee cruciale gedachteconstructies in extremistische narratieven.

Overheden kunnen deze wederzijdse percepties over de in- en out-groep op een positieve of negatieve manier beïnvloeden, en zo bijdragen tot het al dan niet (de-)escaleren van de spanningen tussen twee tegengestelde polen. Ze kunnen dit doen door in te zetten op zowel een accurate beeldvorming als op een adequaat beleid. Uit de literatuur distilleerden we drie belangrijke leidraden voor overheidsacties in dit opzicht: (i) het vermijden van risico-inflatie, want dit voedt het dreigingsbeeld dat leeft over de tegengestelde beweging; (ii) het voorkomen van een onge-

lijke beleidsaandacht en -toepassing, want dit vergroot narratieven over de eigen slachtofferrol; (iii) het voldoende aandacht besteden aan ‘het midden’, want extremistische bewegingen proberen met hun narratieven in te spelen op gevoelens die leven bij hun sociale basis.

Over- en onderrapportering over extremisme versterken de twee centrale gedachteconstructies in extremistische narratieven. Een ‘spiraal’ van overrapportering kan leiden tot risico-inflatie van het probleem, terwijl onderrapportering kan leiden tot het onderbelicht blijven van het probleem. In beide gevallen wordt ruimte gegeven aan extremistische narratieven die cumulatief extremisme

Men kan zich de vraag stellen in hoeverre de stijging van het aantal gerapporteerde jihadistische terreurmisdrijven in de periode 2015-2016 het gevolg is van een verhoogde activiteit, of ook van de grote beleidsaandacht, ‘overijverige’ praktijkwerkers, en de uitbreiding van het wettelijk kader.

in de hand kunnen werken. Naargelang het perspectief kan risico-overschatting gemanipuleerd worden om het beeld over de 'existentiële dreiging' vanuit de tegengestelde beweging des te meer prangend te maken, of, omgekeerd, om een oneerlijke behandeling door overheidsinstanties ten opzichte van de eigen groep aan te kaarten of zelfs de idee van straffeloosheid ten aanzien van 'de vijand' te verspreiden.

Extremistische bewegingen zullen sowieso trachten uit de officiële beeldvorming die bepaalde aspecten te pikken die in hun visie passen, en deze in hun narratieven exploiteren. Maar een vertekende beeldvorming door overheidsdiensten en praktijkwerkers kan ook een weerslag hebben op wat leeft bij de sociale basis en bij het doelpubliek van beide uitersten. Een gepercipieerde over- of onderrapportering kan gevoelens van stigmatisering bij het midden vergroten, indien de perceptie leeft dat in het anti-terreur- of radicaliseringsbeleid dubbele standaarden worden gehanteerd met betrekking tot de eigen groep en andere groepen in de samenleving. Dit vereenvoudigt pogingen van extremistische bewegingen om met hun narratieven in te spelen op gevoelens van stigmatisering en gebrekkig vertrouwen in de overheid die leven bij hun sociale basis.⁸⁹

Samengevat

In het derde deel van deze nota legden we de theoretische kennis uit het eerste deel en de empirische bevindingen uit het tweede deel naast elkaar. We probeerden te antwoorden op de volgende vragen: Welke dynamieken brengt de gebrekkige beeldvorming over extremisme in België met zich mee? Hoe kunnen deze dynamieken processen van cumulatief extremisme beïnvloeden?

Deze reflectie wees erop dat:

- een gebrekkige beeldvorming een onbedoelde impact kan hebben; dit kan een vicieuze cirkel genereren, waarbij overrapportering leidt tot grotere beleidsaandacht en dus meer inzet op het herkennen van signalen van radicalisering.
- een 'wie-zoekt-die-vindt-dynamiek' toxische narratieven over de in- en out-groep kan voeden en aldus spanningen tussen tegengestelde bewegingen kan doen oplopen.
- onduidelijkheden in de beeldvorming ook onbedoeld kunnen leiden tot gevoelens van stigmatisering en tot de perceptie dat het beleid en de praktijk dubbele standaarden hanteert. Dit kan wederom uitgebuit worden door extremistische narratieven.

Pistes voor een betere beeldvorming

De reflectie in het vorige deel wijst op mogelijke onbedoelde effecten van een gebrekkige beeldvorming over extremisme. Dit kan antagonisme tussen tegengestelde bewegingen versterken. Verder onderzoek zal moeten verhelderen in hoeverre deze dynamiek ook daadwerkelijk een impact heeft op cumulatief extremisme in België. Het is belangrijk dat beleidsmakers en -uitvoerders zich alvast bewust zijn van dit risico. Overheden hebben uiteraard geen monopolie op de beeldvorming over extremisme; extremistische bewegingen verspreiden hoe dan ook hun toxische narratieven, en voeden deze met een vertekende weergave van de realiteit. Deze narratieven zijn namelijk essentieel om hun bestaansreden te rechtvaardigen en de eigen werking voort te zetten, bijvoorbeeld om volgers te mobiliseren en nieuwe leden te rekruteren. Toch is het zinvol voor overheden om zich (nog meer) te richten op accurate beeldvorming: dit kan helpen spanningen tussen tegengestelde bewegingen in de samenleving te de-escaleren, verdere radicalisering bij (leden van) de extremistische bewegingen tegen te gaan, en hun rekruteringskansen te verkleinen. Door een gebrekkige beeldvorming verliest de overheid echter de controle over haar narratief en laat zij vrij spel aan extremistische bewegingen: zij kunnen vrijuit incidenten in de samenleving uitbuiten en inspelen op gevoelens en percepties die leven bij hun sociale basis alsook in 'het midden'.

Wat kunnen overheden doen om onbedoelde dynamieken als gevolg van een gebrekkige beeldvorming tegen te gaan of alvast te verzachten? In eerste opzicht lijkt het moeilijk om een 'wiezoekt-die-vindt-dynamiek' in het beleid rond extremisme en terreur te doorbreken. Terreur-

daden zijn bedoeld om angst te zaaien onder het publiek en zo veel mogelijk aandacht op te wekken, en terroristen slagen dan ook meestal in hun opzet. (Gewelddadige) radicalisering is ook een erg dynamisch fenomeen: uitingen van extremisme kunnen zich erg plots voordoen, wat vraagt dat beleidsmakers snel schakelen. De maatschappelijke onrust en *sense of urgency* die hieruit voortkomen, genereren een politieke wil. Die zet dingen in beweging, maar heeft soms ook een keerzijde. De grote beleidsaandacht voor radicaliseringsproblematieken houdt, zoals deze nota duidelijk heeft willen maken, ook enkele risico's in. Een sterke aandacht vanuit het beleid en de praktijk naar radicalisering kan misbruikt worden in extremistische narra-

Het is belangrijk dat beleidsmakers en -uitvoerders zich bewust zijn van de rol die het radicaliseringsbeleid (en zichzelf) mogelijk spelen in het verhogen van spanningen tussen tegengestelde bewegingen.

tieven (zowel om het dreigingsbeeld van de andere groep als het eigen slachtofferschap te versterken), leidt mogelijk tot risico-inflatie, en zorgt soms dat er minder aandacht uitgaat naar andere aanwezige vormen van extremisme of criminaliteit.

Deze beleidscyclus in het kader van de preventie van gewelddadige radicalisering en extremisme mag dan moeilijk te doorbreken zijn, het is belangrijk dat beleidsmakers en -uitvoerders zich bewust zijn van de rol die het radicaliseringsbeleid (en zichzelf) kan spelen in het verhogen van spanningen tussen tegengestelde bewegingen: wie een actieve rol opneemt in het radicaliserings- of terreurbeleid beïnvloedt de beeldvorming erover en heeft op (in)directe manier ook invloed op de al dan niet vertekende percepties over de in- en out-groep die leven bij extremistische bewegingen. Deze nood aan bewustzijn over de eigen rol vertaalt zich in een aantal concrete aandachtspunten voor beleidsmakers, praktijkwerkers, onderzoekers, projectuitvoerders, politici, enzovoort, die betrokken zijn bij de preventie of bestrijding van extremisme en terrorisme.

Een eerste aandachtspunt betreft het taalgebruik

en de terminologie die men hanteert wanneer men praat over radicalisering en extremisme. Begrippen zoals ‘radicalisering’, ‘risicofactoren’, en ‘kwetsbare doelgroepen’ zijn vaak zeer complex en vereisen dus een zekere bedachtzaamheid wanneer gebruikt in de publieke sfeer. Onderzoek toont namelijk aan dat radicalisering in het publieke debat wordt gedomineerd door een aantal problematische *frames* of denkkaders. In krantenartikelen, beleidsstukken en op sociale media wordt het thema radicalisering bijvoorbeeld vaak geïnterpreteerd als een uiting van ‘botsende beschavingen’ – een conflict tussen de islamitische ideologie en de westerse en democratische waarden.⁹⁰ De media spelen op dit vlak een zeer belangrijke rol. Sensatiegerichte journalistiek over dit soort thema’s, vaak gedreven door concurrentie om *clicks* en *views*, dragen bij aan het succes van extremisten in het verspreiden van hun binaire wereldbeelden.⁹¹

Overheden kunnen in dit opzicht ook meer werk maken van het duidelijk definiëren en afbakenen van de te voorkomen fenomenen in hun beleid – zoals polarisering, radicalisering, en extremisme. Deze fenomenen worden in beleidsdocumenten soms vaag afgebakend. Wegens de ambiguïteit van deze concepten is het echter van cruciaal belang duidelijk te maken wat precies problematisch is en wat niet – en op welke doelgroep het beleid gericht is. Dit kan door bijvoorbeeld te focussen op elementen als het afwijzen van democratische grondwaarden en het (aanvaarden van het) gebruik van geweld. In de praktijk is dit echter niet altijd zo eenvoudig. Deze nota wees al op de vaak bewuste ambiguïteit die extremistische bewegingen hanteren in hun tactieken en strategieën. Zo zijn ze vaak zeer behendig in het verbergen van hun eigenlijke doeleinden en weten ze de wazige lijnen tussen wat toelaatbaar is en wat niet, heel goed te bewandelen. Toch is het belangrijk dat overheden zelf wél een duidelijke afbakening hanteren in hun

beleid en de communicatie erover. Dit kan zinvol zijn om de impact van extremistische narratieven af te zwakken, waar voortdurend wordt getracht zowel de in-groep als de out-groep te vergroten, bijvoorbeeld door radicale of activistische individuen aan de extremistische (tegen)beweging toe te voegen of de beweging open te trekken naar de hele sociale basis of ‘het midden’. Het is ook belangrijk dat overheden deze afbakening van het aan te pakken fenomeen uitdragen naar de verschillende betrokken partners op het terrein.

Naast bewustzijn over de eigen beïnvloedende rol in de beeldvorming over extremisme, kunnen er ook enkele concrete stappen gezet worden om die beeldvorming zelf scherp te stellen ten opzichte van de gepercipieerde dreiging die leeft bij extremistische bewegingen, hun sociale basis, en bij het brede publiek. Dit vertaalt zich concreet in twee aandachtspunten. Een eerste aandachtspunt is inzetten op een structurele verbetering van de dataregistratie en -analyse wat betreft extremistische (plegers van) misdrijven die de terreurstatistieken niet halen. Om de huidige diffuse situatie van extremisme in kaart te brengen zijn diepgaande en veelzijdige analyses nodig, waarbij het belangrijk is dat men verder kijkt dan louter terreurmisdrijven, aangezien deze vaak slechts het topje van de ijsberg van extremistische activiteiten zijn. Ook in de door het OCAD beheerde Gemeenschappelijke Gegevensbank (GGB) worden voornamelijk de prioritair opgevolgde extremisten en terroristen opgenomen.^a Naast deze ‘selecte’ cirkel van individuen zijn er mogelijk ook andere *persons of interest* die zich vaak in dezelfde extremistische milieus begeven. Mogelijke geweldplegers, zoals bijvoorbeeld lone actors, komen soms voort uit deze milieus. Het is belangrijk dat behalve terreurmisdrijven dan ook andere extremistische acties (en plegers ervan) – zoals haatmisdrijven en andere misdrijven met mogelijke extremistische achtergrond – worden meegenomen bij de

a In de GGB worden verschillende categorieën van individuen opgenomen, zoals terrorismeveroordeelden, haatpropagandisten, potentieel gewelddadige extremisten, en (teruggekeerde) Syriëstrijders. Bij een momentopname in eind 2021 werden er iets meer dan 600 individuen opgevolgd die de jihadistisch-islamitische ideologie aanhangen (van wie meer dan twee derde al dan niet teruggekeerde Syriëstrijders of kandidaat-vertrekkers). Daarnaast worden er in de database 50 personen opgevolgd omwille van hun aanhang of sympathieën voor de rechts-extremistische scene en 12 anderen omwille van hun aanhang of sympathieën voor het links-extremisme. Bron: Informatie verkregen van het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse (OCAD) op basis van nota’s dd december 2021 (context cijfers Gemeenschappelijke Gegevensbank).

inschatting van de ernst van de problematiek. Echter, het ontbreken van informatie over dit soort misdrijven en milieus bemoeilijkt het in kaart brengen van extremisme meer in het algemeen.

Een concreet initiatief op dit vlak kan zijn om meer in te zetten op het vermelden van mogelijk relevante informatie bij het opstellen en registreren van de processen-verbaal, zoals ideologische motieven, modus operandi of andere tekenen die mogelijk wijzen op een bepaalde vorm van extremisme, of connecties met gekende extremistische individuen of netwerken. Zo verwijst een swastika-tatoeage bij een geweldpleger mogelijk naar een rechts-extremistische ideologie. Dit soort relevante informatie wordt nu echter niet standaard vermeld bij het opstellen en registreren van processen-verbaal. In dit opzicht kan het zinvol zijn om in te zetten op het sensibiliseren en faciliteren van eerstelijnsagenten om verder te kijken naar het ‘waarom, wie, en hoe’ van misdrijven. Dit kan door bijvoorbeeld te werken met checklists met richtvragen voor het opstellen van processen-verbaal of verplichte velden bij de registratie van de processen-verbaal.

Er is ook verbetering mogelijk wat betreft de registratie van haatmisdrijven, die vaak uit ideologische motiveringen gepleegd worden, bijvoorbeeld door rechts-extremisten. Bij processen-verbaal van haatmisdrijven wordt het haatmotief doorgaans niet vermeld. Politieagenten kunnen ook sommige verzwarende omstandigheden of verwerpelijke motieven bij een misdrijf moeilijk registreren in de politiesoftware. Dit levert vervolgens problemen op wat betreft de interpretatie en analyse van de statistieken.⁹² Het inzetten op een structurele verbetering van dataregistratie en -analyse (en de nodige aanpassingen aan de bestaande databeheersystemen) vereist uiteraard dat de bevoegde diensten voldoende middelen,

personeel en capaciteit bezitten om deze data-input en -analyse naar behoren uit te voeren. Zo kampen zowel politie-interventiediensten (in het bijzonder in kleinere politiezones) als -analyse-diensten met personeelstekorten.⁹³

Om de huidige statistieke beeldvorming over extremisme te versterken, is het ook nodig in te zetten op internationale gegevensuitwisseling. Extremisme en gewelddadige radicalisering zijn vaak transnationale fenomenen, en netwerken handelen steeds vaker over de landsgrenzen heen. Toch wordt er – met uitzondering van islamistisch extremisme en terrorisme – vaak vanuit een nationale houding gehandeld. Er is dan ook ruimte om de Europese operationele samenwerking, in het bijzonder uitwisseling van gegevens en informatie, te versterken wat betreft rechts- en links-extremisme, maar ook andere vormen van gewelddadige radicalisering, zoals extremisme bij 5G-tegenstanders en binnen antivax-bewegingen.

Een tweede aandachtspunt om de beeldvorming over extremisme te verbeteren, is inzetten op het verscherpen van de ‘ogen op het terrein’. Deze nota wees erop dat praktijkwerkers op het terrein soms nog worstelen met handelingspassiviteit, -drang, en -verlegenheid ten opzichte van extremistische opvattingen en gedragingen of over onvoldoende kennis bezitten om de extremistische context van dit soort incidenten te herkennen. Om een accurate en doorgedreven signalering van radicalisering te versterken, kunnen overheden verder inzetten op kennis- en expertiseopbouw bij praktijkwerkers. Dat dit wel degelijk kan leiden tot meer handelingszekerheid op het terrein werd aangetoond door een recente evaluatie van het Vlaams actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering door het Vlaams Vredesinstituut.⁹⁴ Bij de kennis- en expertiseopbouw lag de voorbije jaren de focus

Behalve terreurmisdrijven moeten ook andere extremistische acties (zoals haatmisdrijven en andere misdrijven met mogelijke extremistische achtergrond) meegenomen worden bij de inschatting van de ernst van de problematiek.

weliswaar sterk op islamistische radicalisering; meer aandacht in vormingen lijkt echter nog nodig voor andere vormen van extremisme en, in het bijzonder, online radicalisering. Ook is er nood aan een richtinggevend kader en een goede filter om de kwaliteit en relevantie van het grote aanbod van vormingen en kennis omtrent gewelddadige radicalisering te beoordelen. Een expertisecentrum inzake gewelddadige radicalisering kan een belangrijke meerwaarde zijn om de bestaande expertise te bundelen en te beoordelen en om eventuele lacunes in de kennisbasis te identificeren en aan te pakken.

Om het blikveld op het terrein te vergroten is het ook nodig om bij de uitvoering van het beleid ter preventie van gewelddadige radicalisering te blijven inzetten op duurzame samenwerking met en betrokkenheid van een breed spectrum aan partners. Hierbij is het nodig goed te overwegen welke diensten en organisaties juist betrokken worden; de diverse vormen van extremisme verschillen immers op het vlak van geografische spreiding maar ook qua profiel en leeftijd van de betrokken individuen. Het huidige preventieve beleid richt zich bijvoorbeeld sterk op het betrekken van jeugdgerichte organisaties, maar ideologisch extremisme doet zich meer verspreid over verschillende leeftijdscategorieën voor. Zo zal het ook zaak zijn om de werking van de Lokale Integrale Veiligheidscellen (LIVC's R) – die zich in de praktijk nog voornamelijk op islamistische radicalisering richten – open te trekken en hierbij, in functie van de beschikbare kennis over andere vormen van gewelddadige radicalisering, ook andere relevante actoren te betrekken.

Naast het scherpstellen van de beeldvorming over extremisme en het vergroten van bewustzijn over de eigen rol in die beeldvorming kunnen overheden ook actie ondernemen om te voorkomen dat de sociale basis of 'het midden' aansluiting zoekt bij extremistische groepen en hun binaire wereldvisie. In dit opzicht is het belangrijk om in het beleid prioritair werk te maken van de maatschappelijke en structurele dimensies in de preventie van gewelddadige radicalisering. Heel wat factoren

die mogelijk een rol spelen in de voedingsbodem voor gewelddadige radicalisering bevinden zich op dit niveau. Sleutelementen in dit opzicht zijn onder meer een inclusieve samenleving, (jongeren) werkloosheid, vroegtijdige schooluitval, integratie, democratisch burgerschap, racismebestrijding en het tegengaan van discriminatie.⁹⁵ Het voorkomen dat het radicaliserings- en terreurbeleid onbedoelde effecten heeft die stigmatisering van bepaalde doelgroepen van dat beleid in de hand kan werken, is op dit vlak cruciaal. Ook in dit opzicht is een duidelijke afbakening van het fenomeen belangrijk: zo zou helder(der) aangeduid moeten worden wat problematisch gedrag is en wat niet, op welke doelgroepen het beleid zich richt, en hoe deze keuze wetenschappelijk is onderbouwd. Het is ook belangrijk om nazorg te bieden voor wie onterecht werd gevisieerd door het beleid, en te monitoren hoe het beleid ervaren wordt door kwetsbare groepen.⁹⁶

Samengevat

In dit vierde deel formuleerden we enkele beleidsaanbevelingen om onbedoelde dynamieken als gevolg van een gebrekkige beeldvorming tegen te gaan of alvast te verzachten. We wezen in dit opzicht op de volgende aandachtspunten:

- Beleidsmakers, praktijkwerkers, onderzoekers, projectuitvoerders, politici, enzovoort, die een actieve rol opnemen in het radicaliserings- of terreurbeleid beïnvloeden de beeldvorming erover. Het is dan ook belangrijk dat zij in dit beleid aandacht besteden aan het duidelijk afbakenen van de te voorkomen fenomenen – zoals polarisering, radicalisering, en extremisme – en aan het hanteren van een genuanceerd taalgebruik dat de complexiteit van deze fenomenen reflecteert.
- Overheden kunnen ook concrete stappen zetten om de beeldvorming over extremisme scherp te stellen, bijvoorbeeld

beeld door in te zetten op een structurele verbetering van de dataregistratie en -analyse van extremistische misdrijven die de terreurstatistieken niet halen en het ondersteunen van de hiervoor bevoegde diensten. Ze kunnen ook de ‘ogen op het terrein’ verscherpen door verder in te zetten op kennis- en expertiseopbouw bij praktijkwerkers en duurzame samenwerking met een breed spectrum aan partners. Een expertisecentrum inzake gewelddadige radicalisering kan hiervoor een belangrijke meerwaarde vormen.

- Het is belangrijk dat het radicaliserings- en terreurbeleid zich richt op het voorkomen dat de sociale basis of ‘het midden’ aansluiting zoekt bij extremistische groepen. Dit kan door prioritair werk te maken van de maatschappelijke en structurele dimensies in de preventie van gewelddadige radicalisering, en door eventuele neveneffecten van het beleid te voorkomen of af te zwakken.

heden weggelegd. Deze nota zoomde in op de mogelijkheid te werken aan wat conflictonderzoeker en sociaalpsycholoog Fathali Moghaddam de “constructie van het conflict” noemt, dit wil zeggen hoe het conflict en de oorzaken van het conflict weerspiegeld wordt in de verhalen van betrokkenen.⁹⁸ Deze verhalen spelen vaak een bepalende rol in het al dan niet voortduren of escaleren van conflicten tussen twee tegengestelde partijen. In de huidige aanpak van extremisme wordt alvast veel aandacht besteed aan het tegen gaan of aanpakken van de oorzaken van radicalisering en extremisme. Er is echter nog ruimte om te werken aan hoe deze oorzaken verhaald worden in de narratieven van extremistische bewegingen.

Dit kan in het bijzonder door te werken aan een zo accuraat mogelijke beeldvorming over extremisme en over spanningen tussen de verschillende vormen van extremisme in de samenleving. Deze nota toonde aan dat het integreren van beeldvorming in de brede terrorisme-strategie die momenteel gehanteerd wordt, nog werk vereist wat betreft het vergaren en verstrekken van kennis over extremisme.

Conclusies

Cumulatief extremisme in België is een onderbestudeerd fenomeen; toch verdient het zeker aandacht gelet op de antagonistische verhoudingen die bestaan tussen enkele vormen van extremisme. Overheden hebben er belang bij om te voorkomen dat radicalisering tussen tegengestelde bewegingen verder oploopt. Dit kan niet alleen leiden tot verregaande retorische of fysieke escalaties, maar houdt ook een sluimerend gevaar in voor de democratie indien beide uitersten autoritair en antidemocratisch georiënteerd zijn.⁹⁷

Wat kunnen overheden doen om cumulatief extremisme tegen te gaan? Het al dan niet escaleren van spanningen tussen tegengestelde groepen hangt af van een veelheid aan factoren die voornamelijk verbonden zijn aan dynamieken tussen en binnen deze groepen. Toch ligt er ook een rol voor over-

Eindnoten

- 1 Zie bijvoorbeeld Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering. Beleid & preventie in Vlaanderen: Evaluatie en uitdagingen, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, p. 274.
- 2 Zie bijvoorbeeld Veiligheid van de Staat (VSSE), Rechtsextremisme, <https://www.vsse.be/nl/wat-we-doen/dreigingen/contra-extremisme/rechtsextremisme>.
- 3 Zie bijvoorbeeld Europol (2020), European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2020, p. 56, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-unionterrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>.
- 4 Het onderzoek in kwestie beschrijft de opbouw van krachten binnen het regime die voortdurend tot steeds radicalere maatregelen dreven, dewelke steeds moeilijker werden om af te wenden en uiteindelijk leidden tot een progressieve zelfvernietiging van het politieke systeem. Zie: Mommsen, H. (1997), Cumulative Radicalisation and Progressive Self-destruction as Structural Determinants of the Nazi Dictatorship, in: Kershaw, I & Lewin, M., Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison, Cambridge: Cambridge University Press.
- 5 Eatwell, R. (2006), Community Cohesion and Cumulative Extremism in Contemporary Britain. *The Political Quarterly* 77(2), p. 204-216.
- 6 Busher, J. & Macklin, G. (2015), Interpreting "Cumulative Extremism": Six Proposals for Enhancing Conceptual Clarity, *Terrorism and Political Violence*, 27:5, p. 885.
- 7 Carter, A. J. (2017), Cumulative Extremism: Escalation of Movement-Counter-movement Dynamics in Northern Ireland Between 1967 and 1972, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 9:1, pp. 37-51.
- 8 Gretry, M. (2018). Un cocktail molotov dans une vitrine lors d'une réunion de néonazis liégeois, RTBF.be, 11 oktober 2018. <https://www.rtb.be/article/un-cocktail-molotov-dans-une-vitrine-lors-d-une-reunion-de-neonazis-liegeois-10043143>.
- 9 Van Winckel, M. (2020). Charleroi: Face-à-face tendu entre policiers et manifestants antifascistes (vidéo). RTBF.be, 25 januari 2020. <https://www.rtb.be/article/charleroi-face-a-face-tendu-entre-policiers-et-manifestants-antifascistes-10416244?id=10416244>.
- 10 Informatie verkregen van het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse (OCAD) op basis van nota's dd juni 2020 (context stand-van-zaken rechts-extremistische dreiging).
- 11 Paelinck, G. & Huyghebaert, P. (2016). Honderden hooligans verstoren herdenking aan Beursplein, VRT NWS, 27 maart 2016. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2016/03/27/honderden-hooligans-verstoren-herdenkingaanbeursplein-1-2613307/>.
- 12 Knack (2017). Gewonden bij gevechten voor Turks ambassade, Knack, 30 maart 2017. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/gewonden-bij-gevechten-voor-turks-ambassade/article-normal-834665.html>; https://www.hbvl.be/cnt/dmf20171030_03162560.
- 13 In onderzoek worden soms verschillende definities gehanteerd om het fenomeen te beschrijven. Meer informatie over de verschillende definities vindt u in: PAVE – Preventing and Addressing Violent Extremism through Community Resilience in the Balkans and MENA (2020). Deliverable No. D2.2 – Cumulative Extremisms: A Baseline Study, pp. 6-12.
- 14 Carter, A. J. (2019). Cumulative Extremism: A Comparative Historical Analysis, Routledge.
- 15 McGarry, S. (2018), Reciprocal Radicalisation as a Strategic Choice? A Case Study of National Action. Reciprocal radicalisation briefings, Radicalisation Research. <https://www.radicalisationresearch.org/debate/mcgarry-reciprocal-radicalisation-strategic-national-action/>.
- 16 Macklin, G. & Busher, J. (2015), The Missing Spirals of Violence: Four Waves of Movement-Counter-movement Contest in Post-War Britain. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7:1, p. 53-68.
- 17 Zie bijvoorbeeld Ponsaers, P. (2017), Jihadi's in België: De route van Zaventem en Maalbeek, Maklu Uitgevers België.
- 18 Busher, J. & Macklin, G. (2015), Interpreting "Cumulative Extremism", a.w., p. 887.
- 19 Busher, J., Holbrook, D. & Macklin G. (2019), The Internal Brakes on Violent Escalation: A Typology. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 11:1, p. 10.
- 20 The Soufan Center (2019), White Supremacy Extremism: The Transnational Rise of the Violent White Supremacist Movement. The Soufan Center; Wegener, F. (2020), The Globalisation of Right-Wing Copycat Attacks. *Global Network on Extremism & Technology*, 16 maart 2020, <https://gnet-research.org/2020/03/16/the-globalisation-of-right-wing-copycat-attacks/>.
- 21 Macklin, G. & Busher, J. (2015), The Missing Spirals of Violence, a.w.
- 22 Zie bijvoorbeeld Moghaddam, F. M. (2018), Mutual Radicalization: How Groups and Nations Drive Each Other to Extremes, American Psychological Association; Knott, K., Lee, B. & Copeland, S. (2018). Briefings: Reciprocal Radicalisation. Full Report. Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST), p. 5.
- 23 McGarry, S. (2018), Reciprocal Radicalisation as a Strategic Choice?, a.w.; McGarry, S. (2018). The Far Right and Reciprocal Radicalisation. Centre for Research and Evidence on Security Threats, Security Review. <https://crestresearch.ac.uk/comment/mcgarry-far-right-reciprocal-radicalisation/>.
- 24 Moghaddam, F. M. (2018), Mutual Radicalization: How Groups and Nations Drive Each Other to Extremes, American Psychological Association, p. 21.
- 25 Zie bijvoorbeeld Alimi, E. Y., Bosi, L. & Demetriou, C. (2015), The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective, New York: Oxford University Press, 2015. De onderzoekers stellen hier dat escalaties van conflicten zich voordoen in vijf arena's van interactie, en identificeren voor elk van deze arena's mechanismen die bijzonder prominent zijn in de escalatie van het conflict.
- 26 Zie bijvoorbeeld Macklin, G. & Busher J. (2018), Understanding 'Reciprocal Radicalisation' as a Component of Wider Conflict Dynamics. Radicalisation Research. Reciprocal Radicalisation Briefings; Busher, J. & Macklin, G. (2015), Interpreting "Cumulative Extremism" , a.w.; Busher, J., Holbrook, D. & Macklin G. (2019), The Internal Brakes on Violent Escalation, a.w., p. 3-25.
- 27 Ebner, J. (2021). The Rage. The Vicious Circle of Islamist and Far-Right Extremism, Londen: I.B. Tauris, p. 110.
- 28 Holmsted L. C. (2020), Partners in crime? A Historical Perspective on Cumulative Extremism in Denmark, Center for Research on Extremism, University of Oslo.
- 29 Ebner, J. (2021). The Rage. The Vicious Circle of Islamist and Far-Right Extremism, Londen: I.B. Tauris, p. 82-83.
- 30 Carter, A. J. (2017), Cumulative Extremism: Escalation of Movement-Counter-movement Dynamics in Northern Ireland Between 1967 and 1972, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 9:1, pp. 37-51; Alimi, E. Y., Bosi, L. & Demetriou, C. (2015), The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective, New York: Oxford University Press, 2015.

- 31 Lygren, S. & Ravndal, J. A. (2021). Why Reciprocal Intergroup Radicalisation Happened between Islamists and Anti-Islamists in Britain but Not in Norway, *Terrorism and Political Violence*, 26 Jul 2021.
- 32 Jackson, P. (2018). The British Extreme Right, Reciprocal Radicalisation and constructions of the Other. *Radicalisation Research. Reciprocal Radicalisation Briefings*.
- 33 Van Alstein, M. (2021). *Polarisatie, conflict en vrede: Geweldloos omgaan met tegenstellingen en spanningen*. Brussel: Vlaams Vredesinstituut, p. 12-13.
- 34 De term 'narratief' in de sociologie doelt op een zingevingsverhaal: een verhaal dat de normen, waarden en overtuigingen van een groep, cultuur of samenleving weerspiegelt. Elders in de tekst wordt 'narratief' gebruikt in de context van extremistische narratieven, i.e. een verhaal dat verteld wordt om bepaalde (politieke) opvattingen in samenhang te presenteren en anderen daarvan te overtuigen.
- 35 Prentice, S. & Taylor, P. J. (2021). Poles Apart? The Extent of Similarity Between Online Extremist and Non-extremist Message Content. *Front. Psychol.* 12:776985, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.776985/full>; Frischlich, L., Rieger, D., Morten, A., Bente, G. (2018). *The Power of a Good Story: Narrative Persuasion in Extremist Propaganda and Videos against Violent Extremism*. *International Journal of Conflict and Violence*, 12, p. 4.
- 36 Schlegel, L. (2021). Storytelling Against Extremism: How Fiction Could Increase the Persuasive Impact of Counter- and Alternative Narratives in P/CVE, *Journal for Deradicalization*, 27, p. 194-195.
- 37 Zie bijvoorbeeld Prentice, S. & Taylor, P. J. (2021). Poles Apart? The Extent of Similarity Between Online Extremist and Non-extremist Message Content. *Frontiers in Psychology*, eCollection 2021.
- 38 Fielitz, M., et al. (2018). *Hassliebe: Muslimfeindlichkeit, Islamismus Und Die Spirale Gesellschaftlicher Polarisierung*. Institut für Demokratie und Zivilgesellschaft & Institute for Strategic Dialogue.
- 39 Klandermans, B. et al. (2016). *Bedreigde identiteiten: De wisselwerking tussen anti-islam bewegingen en de radicale islam*. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Veiligheid en Justitie, p. 149. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2214/2606-volledige-tekst_tcm28-124504.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- 40 Klandermans, B. et al. (2016). *Bedreigde identiteiten: De wisselwerking tussen anti-islam bewegingen en de radicale islam*. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Veiligheid en Justitie, p. 137. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2214/2606-volledige-tekst_tcm28-124504.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- 41 Dodd, V. (2013). *Jihadist Gang Jailed for Plot to Bomb EDL Rally*, *The Guardian*, 10 juni 2013. <https://www.theguardian.com/uk/2013/jun/10/six-would-be-terrorists-edl-jailed>.
- 42 Mulhall, J. & Lowles, N. (2013). *Gateway to Terror Anjem Choudary and the al-Muhajiroun Network*. Londen: Hope not Hate.
- 43 Zie bijvoorbeeld Saucier, G., Akers, L., Shen-Miller, S., Knežević, G. & Stankov, L. (2009). Patterns of Thinking in Militant Extremism, *Perspectives on Psychological Science*, 4:3, p. 256-271.
- 44 Jackson, P. (2018). *The British Extreme Right*, a.w.
- 45 Jackson, P. (2018). *The British Extreme Right*, a.w.
- 46 Moghaddam, F. M. (2018). *Mutual Radicalization*, a.w., p. 29.
- 47 Moghaddam, F. M. (2018). *Mutual Radicalization*, a.w., p. 93.
- 48 Hurtes, S., Spaggiari, O. & Thompson, I. (2021). *De antivaccinatie lobby in Europa. Hoe de invloed van een kleine minderheid antivaxers langzaam doorsijpelt*. MO Analyse, 14 september 2021. <https://www.mo.be/analyse/hoede-involed-van-een-kleine-minderheid-antivaxers-langzaam-doorsijpelt>.
- 49 Van Dongen, T. (2021). *Assessing the Threat of Covid 19-related Extremism in the West*, *International Centre for Counter-Terrorism*, <https://icct.nl/publication/assessing-the-threat-of-covid-19-related-extremism-in-the-west-2/>.
- 50 Busher, J., Holbrook, D. & Macklin G. (2019). *The Internal Brakes on Violent Escalation*, a.w.
- 51 Guhl J. & Ebner J. (2018). *Islamist and Far-Right Extremists: Rhetorical and Strategic Allies in the Digital Age*. *Radicalisation Research. Reciprocal Radicalisation Briefings*.
- 52 Vliek, M. & de Koning, M. (2020). *Beleidsinstrumenten en extremistische wereldbeelden. Een verkennend rapport*. Radboud Universiteit Nijmegen - Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen, p. 166.
- 53 Busher, J. & Macklin, G. (2015) *Interpreting "Cumulative Extremism"*, a.w.
- 54 Zie bijvoorbeeld Sterkenburg, N., Smit, Q. & Meines, M. (2019). *Current and Future Narratives and Strategies of Far-Right and Islamist Extremism*, *RAN Centre of Excellence*, p. 4.
- 55 Zie bijvoorbeeld Vlaams Vredesinstituut, *Adviesnota: Advies bij het Vlaams beleid inzake gewelddadige radicalisering en polarisering*, 4 juli 2017, p. 5-6; Henkens, N. & Kastit, I. (2019). *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken: radicaal voor kinderrechten*, *Uit De Marge* vzw, p. 21.
- 56 Busher, J., Holbrook, D. & Macklin G. (2019). *The Internal Brakes on Violent Escalation*, a.w.
- 57 Bailey, G. & Edwards, P. (2017). *Rethinking 'Radicalisation': Microradicalisations and Reciprocal Radicalisation as an Intertwined Process*. *Journal for Deradicalization*, 10, pp. 255-281; Lygren, S. & Ravndal, J. A. (2021). *Why Reciprocal Intergroup Radicalisation Happened between Islamists and Anti-Islamists in Britain but Not in Norway*, *Terrorism and Political Violence*, 26 Jul 2021.
- 58 Klandermans, B. et al. (2016). *Bedreigde identiteiten: De wisselwerking tussen anti-islam bewegingen en de radicale islam*, *Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Ministerie van Veiligheid en Justitie*, p. xvi. https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/2214/2606-volledige-tekst_tcm28-124504.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
- 59 Knott, K., Lee, B. & Copeland, S. (2018). *Briefings: Reciprocal Radicalisation. Full Report*. *Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST)*, p. 6.
- 60 Moghaddam, F. M. (2018). *Mutual Radicalization*, a.w.
- 61 Aanleiding hiervoor was het vertrek sinds 2012 van honderden Belgische jongeren naar Syrië en Irak om er zich aan te sluiten bij jihadistische organisaties. De onrust over deze Syriëstrijders werd verder versterkt door de terroristische aanslagen in Brussel en Parijs tussen 2014 en 2016, aangezien verschillende van de daders in België geboren en getogen zijn.
- 62 Zie bijvoorbeeld Pauwels, A. (2020). *Actuele uitdagingen en noden inzake gewelddadige radicalisering en extremisme*, in Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M., *Gewelddadige radicalisering & polarisering. Beleid & preventie in Vlaanderen: Evaluatie en uitdagingen*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, p. 259-309.
- 63 Detry, I., Mine, B. & Jeuniaux, P. (2021). *Radicalisering vanuit de invalshoek van databanken. Onderzoeksrapport*. Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie, p. 6.
- 64 Zie bijvoorbeeld Lloyd, M. & Pauwels, A. (2021). *Lone Actors as a Challenge for P/CVE*. *Radicalisation Awareness Network*.
- 65 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). *Gewelddadige radicalisering & polarisering. Beleid & preventie in Vlaanderen: Evaluatie en uitdagingen*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, p. 274.
- 66 Zie bijvoorbeeld Unia, *Interfederaal Gelijkkansencentrum (2020). Cijfersverslag 2019*, p. 8, https://www.unia.be/files/Documenten/Jaarrapport/2020_Cijfersverslag_2019_DEF.pdf.

- 67 Mahieu, V. & Van Praet, S. (2020). Een analyse van geseponeerde dossiers met een tenlastelegging inzake de discriminatiewetgeving. Nationaal Instituut voor criminalistiek en criminologie; Van Dorsse-laer, I. & De Potter, V. (2020). Sloten en sleutels. Slachtoffers van haatmisdrijven en haatincidenten over wat helpt na de haat. Koning Boudewijnsstichting.
- 68 Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (2021). Toezichtonderzoek naar de wijze waarop de inlichtingendiensten de bedreiging die uitgaat van extreemrechts heden ten dage in België opvolgen en erover rapporteren aan de autoriteiten, p. 33. <https://www.comiteri.be/images/pdf/toezichtsonderzoeken/3%20Eindverslag%20TO%20extreemrechts%20NL%20DEF%2019%2001%202021.pdf>.
- 69 Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (2021). Toezichtonderzoek naar de wijze waarop de inlichtingendiensten de bedreiging die uitgaat van extreemrechts heden ten dage in België opvolgen en erover rapporteren aan de autoriteiten, p. 33-34.
- 70 Zie bijvoorbeeld: Pauwels, A. (2020). Prevention of Gun-, Knife-, Bomb- and Arson-based Killings by Single Terrorists, in Schmid, A. P. (red.). Handbook on Terrorism Prevention and Preparedness, Den Haag: ICCT Press.
- 71 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 272.
- 72 Zie bijvoorbeeld Bjørge, T. (2020). Lessons from Crime Prevention in Preventing Violent Extremism by Police, RAN Centre of Excellence Issue Paper, p. 6.
- 73 Der Spiegel (2019). From the Web to Real Life. The Growing Threat of Online-Bred Right-Wing Extremism. Der Spiegel International, 28 maart 2019. <https://www.spiegel.de/international/world/the-growing-threat-of-online-bred-right-wing-extremist-a-1259742.html>.
- 74 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 163.
- 75 Interview met respondent uit de veiligheidssector in het kader van de evaluatiestudie door het Vlaams Vredesinstituut van het Vlaams actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering.
- 76 Zie bijv. Unia. Interfederaal Gelijkekansencentrum (2021). Gevolgen na de aanslagen: dossiers bij Unia. Maatregelen en klimaat 2021; Unia, Interfederaal Gelijkekansencentrum (2017). Jaarverslag 2016. Inclusie onder druk, p. 19.
- 77 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 163.
- 78 Informatie verkregen van het Coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse (OCAD) op basis van nota's dd juni 2020 (context stand-van-zaken rechts-extremistische dreiging).
- 79 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 164.
- 80 Interview met respondent uit de veiligheidssector in het kader van de evaluatiestudie door het Vlaams Vredesinstituut van het Vlaams actieplan ter preventie van gewelddadige radicalisering.
- 81 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 136-137.
- 82 Sterkenburg, N. (2019). Far-Right Extremism. A Practical Introduction. Radicalisation Awareness Network Factbook, p. 12.
- 83 Pauwels, A. (2021). Contemporary Manifestations of Violent Right-Wing Extremism in the EU: An Overview of P/CVE Practices, Radicalisation Awareness Network, p. 7.
- 84 Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 319-320.
- 85 Zie bijvoorbeeld Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 332.
- 86 De Morgen (2017). Criminaliteit daalt met 5 procent, terreurmisdrijven stijgen met 25 procent, De Morgen, 27 juni 2017. <https://www.demorgen.be/nieuws/criminaliteit-daalt-met-5-procent-terreurmisdrijven-stijgen-met-25-procent-b647a08a/>.
- 87 Vast Comité van Toezicht op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (2021). Toezichtonderzoek naar de wijze waarop de inlichtingendiensten de bedreiging die uitgaat van extreemrechts heden ten dage in België opvolgen en erover rapporteren aan de autoriteiten, p. 52.
- 88 Jackson, P. (2018). The British Extreme Right, a.w.
- 89 Zie bijvoorbeeld Busher, J., Holbrook, D. & Macklin G. (2019). The Internal Brakes on Violent Escalation, a.w.
- 90 Figoureux, M. & Van Gorp, B. (2020). The Framing of Radicalisation in the Belgian Societal Debate: A Contagious Threat or Youthful Naivety? Critical Studies on Terrorism, 13:2; pp. 237-257.
- 91 Ebner, J. (2021). The Rage. The Vicious Circle of Islamist and Far-Right Extremism, Londen: I.B. Tauris, p. 103.
- 92 Mahieu, V. & Van Praet, S. (2020). Een analyse van geseponeerde dossiers met een tenlastelegging inzake de discriminatiewetgeving, Nationaal Instituut voor criminalistiek en criminologie, p. 12.
- 93 Zie bijv. Federale Politie (2021). Jaarverslag 2020 van de Federale Politie, <https://jaarverslag.federalepolitie.be/>.
- 94 Zie bijvoorbeeld Cops, D., Pauwels, A., & Van Alstein, M. (2020). Gewelddadige radicalisering & polarisering, a.w., p. 332.
- 95 Vlaams Vredesinstituut, Adviesnota: Advies over het Vlaams beleid inzake de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering, 24 november 2020, p. 6; Vlaams Vredesinstituut, Adviesnota: Advies bij het Vlaams beleid inzake gewelddadige radicalisering en polarisering, 4 juli 2017, p. 6-7.
- 96 Vlaams Vredesinstituut, Adviesnota: Advies bij het Vlaams beleid inzake gewelddadige radicalisering en polarisering, 4 juli 2017, a.w., p. 5.
- 97 Moghaddam, F. M. (2018), Mutual Radicalization, a.w., p. 29.
- 98 Moghaddam, F. M. (2018), Mutual Radicalization, a.w., p. 13.

Vlaams Vredesinstituut

Het Vlaams Vredesinstituut werd in 2004 opgericht als paraparlementaire instelling bij het Vlaams Parlement. Het Vredesinstituut staat garant voor het aanleveren van grondige analyses, het informeren en organiseren van het debat, en het aansturen op maatregelen voor het bevorderen van vrede en geweldpreventie.

Auteur

Annelies Pauwels werkt sinds 2020 bij het Vlaams Vredesinstituut waar ze onderzoek doet naar radicalisering en terrorisme.

Email: annelies.pauwels@vlaamsparlement.be